

**Δάκες, Βλάχοι και 'Ρου-μούλοι':
Η κρατική αποκατάσταση των Ρουμάνων και το 'εθνικό πρόβλημα' των Ελλήνων**

*Μα τι σαχλό, βρε Περικλή, το κράτος του Καρόλου
Την Ρουμανίαν την εχθράν δεν συμπαθώ καθόλου...¹*

Για τη Σκοπετέα το «εθνικό πρόβλημα» των Ελλήνων είναι οι «περιπέτειες της ελληνικής εθνικής συνείδησης», παγιδευμένης ανάμεσα στις αναγκαιότητες, τις αδυναμίες και τις αντιφάσεις της συγκρότησης και της επέκτασης ενός σύγχρονου κράτους.² Ο προσδιορισμός του πολίτη, τα στοιχεία της εθνικής ταυτότητας (γλώσσα, θρησκεία και παιδεία), ο εξευρωπαϊσμός του μέλλοντος αλλά και ο εξελληνισμός του παρελθόντος και αυτή η Μεγάλη Ιδέα αποτελούν, για τη Σκοπετέα, τη βασική θεματολογία του προβλήματος. Μέρος των περιπετειών αυτών συνδέεται με τον ευρύτερο βαλκανικό χώρο και τους λαούς του. Καταρχήν, ως ένα σημείο, τα Βαλκάνια, ως απροσδιόριστος τόπος καταγωγής, είναι μέρος του προβλήματος του ετεροχθονισμού ή της «πέραν Ελλάδος».³ Το ίδιο ζητούμενο, η ελληνική ταυτότητα, επανέρχεται ως αντικείμενο έρευνας κατά τη διαδοχική χειραγώγηση των λαών του Αίμου. Οι σημαντικότερες όμως βαλκανικές περιπέτειες της ελληνικής εθνικής συνείδησης κατά το 19^ο αιώνα συνδέονται με τη διεκυστίνδα ανάμεσα στις διάφορες όψεις του αντισλαβισμού από τη μια και της βαλκανικής –η καλύτερα ανατολικής– συνεργασίας από την άλλη. Οι μεταβολές που σημειώθηκαν στο χάρτη και τη διεθνή πολιτική μέχρι τους Βαλκανικούς Πολέμους υποχρέωσαν τους Έλληνες σε πολλούς ιδεολογικούς ακροβατισμούς και σε ακόμη περισσότερους συμβιβασμούς. Τέτοιες διεργασίες άλλοτε εξέβαλαν σε αναλλοίωτα αξιώματα –η παραδοσιακή σερβική φιλία είναι ένα από αυτά-- κι άλλοτε σε ευμετάβλητες θέσεις, που αντλούσαν από δύο διαφορετικές, άνισες αλλά εξίσου έγκυρες δεξαμενές ιστορικών επιχειρημάτων: τα «επιχειρήματα φιλίας» και τα πολυπληθέστερα «επιχειρήματα μίσους» ή «αλληλομισίας», όπως τα έλεγε η Σκοπετέα.⁴

Σκοπός της μελέτης αυτής είναι να παρουσιαστεί πως το «εθνικό πρόβλημα» των Ελλήνων –η θεματολογία του και η χρονική διαδρομή του- προσδιορίζει την εικόνα ενός άλλου κράτους που συγκροτείται και εξελίσσεται παράλληλα στα Βαλκάνια, της Ρουμανίας· πως, δηλαδή, γίνεται η χώρα αυτή, όπως κι όλες οι άλλες βαλκανικές, ένα πραγματικό αρνητικό είδωλο της Ελλάδας, ταυτόχρονα θλιβερό απείκασμα αλλά και δυσπρόσιτο μέτρο σύγκρισης. Το ιδιαίτερο θεωρητικό ενδιαφέρον της περίπτωσης είναι ότι δεν πρόκειται για μια σλαβική επικράτεια ούτε καν για γειτονική χώρα αλλά για ένα τόπο που είχε εξαρχής σαφή θέση στην ελληνική παλιγγενεσία και ακόμη σαφέστερη στην οικονομία του Ελληνισμού του 19^{ου} αιώνα.

Η ιδιαιτερότητα δεν σημαίνει ότι πρόκειται για μια χώρα με την οποία οι σχέσεις της Ελλάδας είναι ακύμαντες. Μετά τον Κριμαϊκό Πόλεμο, που αποτελεί το «κάτω» χρονικό όριο της εργασίας αυτής, σε πολλές περιστάσεις οι Έλληνες αντιλήφθηκαν ότι τα συμφέροντά τους δεν συνέπιπταν με αυτά των υποδούλων ή πρώην συνοίκων λαών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι προστριβές με τη

¹ *Ο Ρωμηός*, 10 Οκτ. 1892

² Έλλη Σκοπετέα, *Το «πρότυπο βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα: Όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, Αθήνα 1988, 432-3.

³ Ιωάννης Κολιόπουλος, *Η «πέραν» Ελλάς και οι «άλλοι» Έλληνες: Το σύγχρονο ελληνικό έθνος και οι ετερόγλωσσοι σύνοικοι Χριστιανοί (1800-1912)*, Θεσσαλονίκη 2003, 62-77.

⁴ Πρβλ. Σκοπετέα, *ό.π.*, σ. 342 όπου περί «αλληλομισίας».

Ρουμανία μας είναι γνωστές: Η δήμευση των μοναστηριακών κτημάτων το 1864 ήταν το προανάκρουσμα μιας επιθετικής πολιτικής εκρουμανισμού της κοινωνίας και της οικονομίας, που εντάθηκε μετά το 1878. Τα ζητήματα των κληροδοτημάτων του Σάρρου και του Ζάππα οδήγησαν τελικά στη διακοπή των σχέσεων το 1887-88 και 1892-1900 αντίστοιχα. Στην πορεία όμως η αφομοίωση των ελληνικών κοινοτήτων περιπλέχθηκε επικίνδυνα με την εξέλιξη του Κουτσοβλαχικού Ζητήματος, που είχε εκκινήσει, ως γνωστόν, τουλάχιστον από τις αρχές της δεκαετίας του 1860. Ο συνδυασμός των δυο προβλημάτων οδήγησε σε σοβαρή όξυνση στα χρόνια του αγώνα για τη Μακεδονία και μάλιστα κατέληξε σε νέα διακοπή των σχέσεων τον Ιούλιο του 1905. Οι σχέσεις αποκαταστάθηκαν μόνον με τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου, αλλά όχι χωρίς τη δυσαρέσκεια μέρους της ελληνικής κοινής γνώμης και τις σχετικές αντιδράσεις της αντιπολίτευσης.⁵

Σε αντίθεση με την περίπτωση της Βουλγαρίας δεν πρόκειται για μια γραμμική επιδείνωση των σχέσεων. Η Βλαχία και η Μολδαβία δεν είχαν ξεχαστεί μετά την Επανάσταση του '21. Παρέμεναν χώρος οικείος που όμως μεταβαλλόταν· κι η μεταβολή αυτή, σε μια εποχή που η «καίρική διδασκαλία» είχε ξεσηκώσει στην Ελλάδα πάθη, ήταν ύποπτη. Οι αιτίες που συνηγορούσαν στην ιδεολογική καθοδήγηση των Ρουμάνων από τους Έλληνες ήταν δύο. Η πρώτη ήταν η γλώσσα. Σ' ένα κείμενο του βασικού συνεργάτη της εφημερίδας *Αιών* (το ρωσόφιλο τότε έντυπο του Ιωάννη Φιλήμονος, που υποστήριζε πρώτο την αρχή της Ανατολικής Ομοσπονδίας), του Ευθύφρωνος, δηλαδή του Ικέσιου Λάτρη, παλαιού γραμματέα και συμπολεμιστή του Μιαούλη, αναφέρεται ότι δεν έπρεπε να μιμηθούν άκαιρα τις θεωρίες της Δύσης και να προτιμήσουν ως επίσημη γλώσσα της Μολδοβλαχίας «την λεγομένη ρουμονική» αλλά την ελληνική, που χρησιμοποιείτο ήδη στις εκκλησίες και το δημόσιο τομέα. Το επιχείρημα θύμιζε έντονα τα επιχειρήματα υπέρ της καθαρεύουσας.⁶ «Τι όφελος έχουν από την σύμμικτον και ανώμαλον γλώσσαν του χωρικού λαού των, όσον κι αν την στολίσωσι δια των μεταφράσεων και της μικράς ρουμονικής φιλολογίας;». Κατά τον Λάτρη το δικαιολογημένο μίσος τους για τη διοίκηση των Φαναριωτών δεν έπρεπε να επεκταθεί και στον ελληνικό λαό με τον οποίο συγγένευε από την εποχή των εξελληνισθέντων Σκυθών.⁷ Ανήκαν στην Ανατολή και στην «ορθόδοξον ποιήνην». Με τους Έλληνες είχαν συμμεριστεί τις ίδιες θρησκευτικές και πολιτικές περιπέτειες, είχαν τις ίδιες αναμνήσεις και προσδοκίες. Υπήρξαν «εν δουλεία αδελφοί».⁸ Όμως το μίσος βάραινε κι αυτό ήταν σαφές και γνωστό ήδη από τη δεκαετία του 1840, οπότε υπήρχαν ήδη «δείγματα μαρτυρούντα την εκ προθέσεως και με τον πλέον σκανδαλώδη τρόπον καταδρομήν των Ελλήνων...».⁹ Αυτή ήταν η δεύτερη αιτία ελληνικής ανησυχίας όχι άσχετη με τους τότε προβληματισμούς περί «ετεροχθονίας».

Στα πενήντα χρόνια που ακολούθησαν οι απόψεις του Ικέσιου Λάτρη δεν χάθηκαν. Υπέστησαν όμως αρκετές μεταμορφώσεις, όπως άλλωστε κι η ίδια η Ρουμανία. Η χώρα εμφανίστηκε αρκετές φορές στο ελληνικό προσκήνιο· άλλοτε μέσω της αλληλογραφίας τακτικών και εκτάκτων ανταποκριτών των ελληνικών εφημερίδων, άλλοτε μέσω δημοσιευμάτων (είτε του ομογενειακού είτε του ξένου

⁵ Βλ. στην *Εφημερίδα Συζητήσεων της Βουλής* την 6η συνεδρία στις 13 Νοεμβρίου 1913 (σ.99) και την 38^η στις 20 Φεβρουαρίου. 1914 (σσ.709-710) όπου ο Δημήτριος Ράλλης κατέκρινε τον Βενιζέλο για τις παραχωρήσεις προς στη Ρουμανία, οι οποίες δημιουργούσαν ζητήματα εκπαιδευτικής και εκκλησιαστικής δικαιοδοσίας. Για μια πλήρη επισκόπηση βλ. Σπυρίδων Σφέτας, «Το ιστορικό πλαίσιο των ελληνορουμανικών πολιτικών σχέσεων 1866-1913», *Μακεδονικά*, 23 (2001-2002), 23-47.

⁶ Σκοπετέα, *ό.π.*, 99-118.

⁷ *Αιών*, 19 Φεβρ. 1841.

⁸ *Αιών*, 9 Μαΐου 1857 και 2 Φεβρ. 1859.

⁹ *Αιών*, 5 Απρ. 1847.

Τύπου) κι άλλοτε, σπανιότερα, σε ειδικές, μελέτες.¹⁰ Μερικές φορές ήταν το πρωτοσέλιδο θέμα και άλλες το αντικείμενο αφιερωμάτων σε συνέχειες. Δεν έλειψαν επίσης αποστολές δημοσιογράφων ή συνεντεύξεις πολιτικών της. Η βασική θεματολογία αυτής της εκλαϊκευτικής ρομανολογίας περιστράφηκε γύρω από τρεις άξονες, οι οποίοι και θα παρουσιαστούν εκτενέστερα: (α) ποιοι είναι οι Ρουμάνοι κι η καταγωγή τους (β) ποια είναι η εξέλιξη της χώρας τους ως συντεταγμένης πολιτείας (γ) ποια είναι η πολιτική τους για να πετύχουν την εθνική τους ολοκλήρωση. Ήταν όλα ερωτήματα με τα οποία ήταν εξοικειωμένοι οι Έλληνες, οι οποίοι, την ίδια περίοδο, αναζητούσαν τις σωστές απαντήσεις για τη δική τους χώρα.

Η απάντηση στο θέμα της ταυτότητας και της καταγωγής δεν ήταν εύκολη, αφού ήταν εξαρχής συνυφασμένη με το ζήτημα των Βλάχων της Ελλάδας και της Μακεδονίας αλλά και με την πορεία της αφομοίωσης των ελλήνων παροίκων.¹¹ Πριν από τον Λάτρη το 1832 ο Κωνσταντίνος Κούμας είχε εντάξει τους Βλάχους των ελληνικών χωρών στο ελληνικό γένος¹² αλλά και στην *Πανδώρα* το 1852 επαναλήφθηκε ότι, εφόσον οι Δάκες ήταν Θράκες και οι Θράκες ήταν συγγενείς των Ελλήνων, τότε υπήρχε μεταξύ τους κοινότητα αίματος. Γι' αυτό άλλωστε στο ίδιο ανώνυμο άρθρο γινόταν αποδεκτή η κοινή καταγωγή των ημεδαπών Βλάχων και των πέραν του Ίστρου, την οποία την ίδια περίοδο υποστήριζε και ο Παπαρρηγόπουλος.¹³ Τη θεωρία ανέπτυξε περαιτέρω ο Θεσσαλονικεύς στην καταγωγή Γρηγόριος Παπαδόπουλος, αντίδικος του Παπαρρηγόπουλου για μια γυμνασιακή έδρα, δάσκαλος της Δώρας Ιστριάδος στη Ρουμανία και σχολάρχης στην Αθήνα, επίσης στην *Πανδώρα*¹⁴. Ο Παπαδόπουλος υποστήριζε καταρχήν ότι «τα γετικά έθνη, σύμφυλα όντα του Ελληνικού, δεν διαφέρουσιν αυτού πλέον των εις το μακεδονικόν έθνος» και ότι οι κληρούχοι Ρωμαίοι στο Δούναβη ήταν Έλληνες του ιλλυρικού ιππικού.¹⁵ Κατά την περίοδο της «ελληνοκρατίας», δηλαδή των Φαναριωτών, «δια της εκκλησίας, της διοικήσεως, των γραμμάτων, των πολυαριθμοτάτων εποικίσεων και επιγαμιών, έγινε αληθής μετουσίωσις των Βλάχων». Οι δύο λοιπόν λαοί, Έλληνες και Βλάχοι, «απετέλουν εν Βλαχία εν μόνον έθνος, των Βλάχων, θεωρούντων την Ελλάδα ως ίδια εαυτών πατρίδα».¹⁶ Την κοινότητα του αίματος επισήμανε και η *Ιστορία Ελληνική* του Δ.Η. Κυριακόπουλου, εγχειρίδιο για τα γυμνάσια, που εκδόθηκε το 1879.¹⁷

Όμως ο Παπαδόπουλος, που γνώριζε τη Ρουμανία κι είχε μάλιστα διδάξει στο Λύκειο του Αγίου Σάββα δυο-τρία χρόνια (1840-42), παρατηρούσε ότι μετά το 1821, όταν είχαν επιστρέψει οι εντόπιοι ηγεμόνες, τα πράγματα άλλαξαν. Την ελληνική αντικατέστησε η γαλλική και τα «ευκόλου ηθικής μυθιστορήματα», που διαμόρφωσαν μια νέα κοινωνία. «Ούτω ο χαρακτήρ των Βλάχων ουσιωδώς

¹⁰ Βλ. π.χ. *Ακρόπολις*, 11 και Ιουλίου, 24 Αυγ., 17, 19, 23 και 24 Σεπτ. 1891· 4, 12, 15 και 21 Αυγ. 1895.

¹¹ Βλ. Πρακτικά Συνελεύσεως 3ης Σεπτ. 1844, Συνεδρίαση ΛΔ', 18 Ιανουαρίου 1845 (σ.212) όπου, κατά τη συζήτηση της ιθαγένειας αναφέρεται από μη ονομαζόμενο πληρεξούσιο: «Ο αγών [...] ήρτισεν εις την Βλαχίαν κατά πρώτον, και κατήντησεν εις την Ελλάδα. Είναι άδικον να αποκλείσωμεν τους εις άλλα μέρη εκτός της Ελλάδος αγωνισθέντας».

¹² Κολιόπουλος, *ό.π.*, 158.

¹³ Βλ. «Βλάχοι-Βλάχισσαι», *Νέα Πανδώρα*, 3 (1852), 282-3· Κ.Παπαρρηγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, β' έκδ. επανέκδοση από τα Ελληνικά Γράμματα χ.χ., 4: 359-60.

¹⁴ Ο Παπαδόπουλος θεωρείται από τους πρώτους ιστορικούς που γράφει από τη σκοπιά της Μεγάλης Ιδέας, βλ. Κ.Θ. Δημαράς, *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Αθήνα, ε' έκδ. 1989, 400.

¹⁵ Γ.Γ.Παπαδόπουλος, «Περί του εν Βλάχοις Ελληνισμού», *Πανδώρα*, 10 (1859-60), 170-6.

¹⁶ Παπαδόπουλος, «ό.π.», 198-9.

¹⁷ Βλ. το *Ανθολόγιο κειμένων* που εξέδωσε η Χριστίνα Κουλούρη με τίτλο *Ιστορία και Γεωγραφία στα ελληνικά σχολεία (1834-1914)*, Αθήνα 1988, 254.

ηλλοιώθη». Κι αυτό φάνηκε στην κοινωνία, έλεγε, γιατί η αριστοκρατία «υπό της ασωτείας εποντίσθη». Ενώ στην Ελλάδα, όταν σημειώθηκε η ανάλογη πτώση,

ηγείρετο η μέση τάξι των λογίων, των εμπόρων και της νέας γενεάς και επλήρου το κενόν· ούτω δεν συνέβη εν Βλαχία, επειδή την αριστοκρατίαν απορρέουσαν δεν είναι ετοιμή να διαδεχθή η μέση τάξι· όθεν αι μεν εθνικαί ιδέαι δεν αποτελούσιν έτι σύστημα, αι αφθόνως εισαγόμεναι δυτικά δεν ευρίσκουσι στήριγμα. Και η Βλαχία σήμεραν είναι τι αόριστον ούτε ανατολή ούσα ούτε δύσις.¹⁸

Μέσα στην πορεία των εξελίξεων αυτών, έγραφε ο ίδιος, το ελληνικό στοιχείο είχε διασπασθεί. Τα κατάλοιπα της παλαιάς αριστοκρατίας είχαν αφομοιωθεί και πολλοί, ως εξωμότες πλέον, ήταν διώκτες του Ελληνισμού. Οι έλληνες κληρικοί διαχειρίζονταν υπερβολικά μεγάλο πλούτο και προκαλούσαν με τη ζωή τους. Οι ραντιέρηδες ήταν σύμμαχοι των βογιάρων και καταπίεζαν αφόρητα τους αγρότες. Κοντά σ' αυτούς υπήρχαν και 60.000 εμπορευόμενοι Έλληνες.¹⁹ Το τελικό του συμπεράσμα ήταν ότι η νέα γενιά των Ρουμάνων αγνοούσε τη νέα Ελλάδα πλήρως.

Το αντίστροφο ίσχυε και για τη νέα γενιά των Ελλήνων, που είχε περισσότερες πιθανότητες να μάθει για τη Ρουμανία της εποχής του Τραϊανού παρά για τη σύγχρονη. Ο Λάτρης επανέρχονταν σε κάθε ευκαιρία για να τονίσει τον εξελληνισμό των Σκυθών και των Δακών, το «κοινό αίμα», το ομόθηρσκο και το ομόδοξο, τη συνάφεια λόγω των αποικιών, την «κοινοπράγμωνα συγκοινωνίαν» ή την ελληνική καταγωγή του ηγεμόνα «Δρακούλη». Το Βυζάντιο τους είχε δώσει «ικμάδα», οι Έλληνες είχαν διασώσει τη θρησκεία και την αυτονομία της χώρας και είχαν πετύχει τον εξευγενισμό της με τα ελληνικά γράμματα. Είχαν ωφελήσει τη χώρα κοινωνικά και πολιτιστικά. Πως μπορούσαν να εισπράττουν για την ευεργεσία τους αυτή τόσο μίσος, πως μπορούσαν να εγκαταλείπουν την ελληνική γλώσσα, πως μπορούσαν να δημεύουν τα εκκλησιαστικά κτήματα; Οι Σέρβοι και οι Βούλγαροι είχαν τουλάχιστον γεωγραφικούς λόγους να αντιπαθούν τους Έλληνες· οι Ρουμάνοι κανέναν. Κι αν μισούσαν τους Φαναριώτες, αυτοί δεν υπήρξαν ποτέ εκπρόσωποι του ελληνικού έθνους αλλά της Τουρκίας.²⁰ Ο Λάτρης είχε μια ερμηνεία, η οποία, άλλωστε, εξηγούσε εν γένει το ξεστράτισμα όλων των βαλκανικών λαών από την οικογενειακή ποιμνη. Και δεν ήταν ο μόνος που την πίστευε.

Ο καθολικισμός με τον οποίο φλέρταραν οι ενωμένες ηγεμονίες ήταν η αιτία. Υπήρχε μια σαφής συνωμοσία Βουλγάρων και Ρουμάνων, «ματαίων και ασχροκερδών τυχοδιωκτών»,

είτε εξ ασεβούς και κακοήθους και αδικωτάτης ακρισίας περί τα τοιαύτα, είτε εξ αθρήσκων και ξενικών αναγνώσεων και συναναστροφών, είτε τέλος εκ της Καϊρικής ετεροδιδασκαλίας και ούτω προδοτικώς παρέχοντας όπλα τοις εναντίοις κατά της ίδιας αυτών εκκλησίας και εθνότητος.²¹

Ο βασικός υπεύθυνος ήταν προσωπικά ο Κούζας, μολονότι εκ μητρός Έλληνας, του οποίου η πτώση διατυμπανίστηκε ως θεία δίκη· αλλά το φάσμα του καθολικισμού και της Ουνίας δεν εξαφανίστηκε, ειδικά μετά η συμμετοχή του Καρόλου σε λιτανεία των Καθολικών.²² Αυτός ήταν ο φόβος, άλλωστε, που έκανε τον Λάτρη να επιμένει ότι το όνομα «Ρουμανία», που έφερνε το λαό και τη χώρα κοντά στη «μακρά κειμένη και

¹⁸ Παπαδόπουλος, «ό.π.», 201-2.

¹⁹ Παπαδόπουλος, «ό.π.», 202-3. Πρβλ. Ελένη Δ. Μπελιά, «Ο Ελληνισμός της Ρουμανίας κατά το διάστημα 1835-1878», *Δελτίο Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας της Ελλάδος*, 26 (1983), 5-62, όπου κι η σχετική βιβλιογραφία για την περίοδο μετά το 1821.

²⁰ Ι.Γ.Λάτρης, «Έλληνικά εν Δακία Μοναστήρια», *Πανδώρα*, 14 (1864), 153-5. Του ίδιου εκτενή κείμενα βλ στον *Αιών*, 28 Φεβρ. 1866 και 10 Ιαν. 1872 με την υπογραφή «Ευθ.».

²¹ *Παλιγγενεσία*, 4 Μαρτίου 1866· Λάτρης, *Πανδώρα*, 153-5· *Αιών*, 28 Φεβρ. 1866.

²² *Παλιγγενεσία*, 4 Ιουνίου 1866 και 7 Μαΐου 1868.

λειποψυχούσα» Ρώμη, δεν ήταν το πρόπον για αυτήν. Η χώρα ήταν η «Δακία» και έτσι την αποκαλούσε σ' όλα τα γραπτά του. Η δε γλώσσα της έπρεπε να δανειζόταν λέξεις όχι από τη λατινική, που είχαν επιβάλει οι Ρωμαίοι, αλλά από την ελληνική «δια την παλαιάν συγγένειαν και την αιωνίαν σχέσιν». Με τη θέση αυτή –την ακατάλληλη ονομασία—συμφωνούσε και ο Αραβαντινός, που με το αρχικά «Π.Θ.» (του ψευδωνύμου του Παναγιώτης Θεσπρωτός), δημοσίευσε σε πέντε συνέχειες τη «Μονογραφία περί Βλάχων ή Κουτσοβλάχων» στην *Πανδώρα* για να απαντήσει στις πρώτους ρουμανικούς ισχυρισμούς για τους Βλάχους της Νότιας Βαλκανικής.²³

Μετά τη ρουμανική ανεξαρτησία η κατάσταση στις εκεί ελληνικές παροικίες χειροτέρευσε. Ο μισελληνισμός, τροφοδοτούμενος από την εντεινόμενη αντιπαράθεση στη Μακεδονία και την Ήπειρο, έγινε κυριολεκτικά του συρμού.²⁴ Όταν ο Παπαρρηγόπουλος έγραφε τον πέμπτο τόμο της *Ιστορίας* του –πριν από την Ανατολική Κρίση-- και έφτασε στην εξέγερση του '21 στις Ηγεμονίες, εξήγησε ότι η απόφαση αυτή δεν ήταν παράλογη, γιατί τότε «το πνεύμα των ανωτέρων τάξεων δεν [...] ήτο πολέμιον του Ελληνισμού».²⁵ Ο ελληνικός αντίλογος στη ρουμανική επιχειρηματολογία περιλάμβανε από τη μια την άρνηση της σχέσης «Δακορουμάνων» και Κουτσοβλάχων κι από την άλλη την υπονόμηση της εθνικής συγκρότησης των Ρουμάνων. Πρόκειται για ένα πληθυσμιακό κράμα, έγραφε ακόμη κι ο φιλορθόδοξος *Αιών*, που δεν έχει σχέση με τους Βλάχους, τους καταγόμενους από τους Ρωμαίους εποίκους της Ελλάδας. Αν έχουν ανάγκη από νέο πληθυσμό, ας φερθούν αδελφικά κι ας «προσελκύσουν στον εθνισμό τους» τους Έλληνες που ζουν στη χώρα τους.²⁶ Άλλες κρίσεις ήταν πολύ σφοδρότερες. «Οι Ρουμάνοι δια Βασιλικού διατάγματος εξήτησαν να ανακηρύξουν ομοεθνείς τους όλους τους Έλληνες της Μακεδονίας. Άνευ διατάγματος τολμών να υπομνήσωμεν ότι όλοι οι Ρουμάνοι είναι Ρου-μούλοι» έγραφε το *Μη Χάνεσαι* του Βλάση Γαβριηλίδη το 1880.²⁷ Ενώ ο γλωσσομαθής Ηπειρώτης Σχολάρχης Αθανάσιος Πετρίδης σημείωσε ότι η λέξη «Ρουμάνος» ετυμολογείτο εκ της σλαβικής γλώσσας και σήμαινε «άνθρωπος του δάσους».²⁸ Ήταν ζήτημα αν θα μπορούσαν να διατηρήσουν πάνω σ' αυτή την ασταθή βάση το κράτος τους.

Δεν είναι πάγιον κράτος η Ρωμουνία, διότι δεν είναι πάγιον έθνος. Πάσαι αι συνιστώσαι το έθνος ιδιότητες ελλείπουσιν εκ της συστάσεως του ρωμουνικού κράτους, όπερ ούτε ως πολιτεία επαρκεί εις τας ανάγκας του αλλά ούτε ως κοινωνία δεν υγιαίνει και ως αγαθή έτι οικογένεια δεν υφίσταται. Δύναται τις να συγκρίνη αυτήν προς υάλινον φανόν, όστις δέχεται εκ της από έσω ηλεκτρικής στήλης το φως και την λάμψιν αυτού χωρίς να είναι ικανός να παράγη ή συντηρή το άπαξ παραλειφθέν φως... Είναι απλή τις έκφανσις καλού οργανισμού όστις θα διαρκέση τόσον όσον και μια αγγλική μηχανή ήτις έχει σώον το μόνον αυτής ελατήριον. Και το ελατήριον της μηχανής ταύτης ήτις λέγεται ρωμουνικόν κράτος είναι ο βασιλεύς Κάρολος...²⁹

Στο κλίμα αυτό ο Παναγιώτης Πανάς, επτανήσιος ριζοσπάστης δημοσιογράφος, που πέρασε εξόριστος οκτώ χρόνια στη Ρουμανία, πρωτεργάτης της «Δημοκρατικής

²³ Βλ. τόμ. 19 (1868-1869), 441-445 και τόμ. 20 (1869-1870), 11-15, 41-45, 94-96, 110-112. Ειδικά για το όνομα βλ. Eugen Stanescu, “‘Roumanie’: Historie d’ un mot. Developpement de la conscience d’ unite territoriale chez les Roumains aux XVIIe-XIXe siecles”, *Balkan Studies*, 10 (1969), 76 κ.ε.

²⁴ *Εφημερίς*, 16 Οκτ. 1879.

²⁵ Παπαρρηγόπουλος, *ό.π.*, τόμ. 5, σ. 707.

²⁶ *Αιών*, 4 Ιαν. 1883.

²⁷ *Μη Χάνεσαι*, 21 Αυγ. 1880.

²⁸ Αθ. Πετρίδης, «Πολιτική Ρουμάνων παρά Βλάχους», *Αττικόν Ημερολόγιον* (Αθήνα, 1882), 288.

²⁹ *Παλιγγενεσία* 29 Αυγ. 1883. Παρατίθεται στο *Αιών*, 30 Αυγ. 1883.

Ομοσπονδίας της Ανατολής»³⁰ δημοσίευσε σε συνέχειες τη μελέτη του «Ο εν Ρωμανία μισελληνισμός», προσπαθώντας να ανασκευάσει ένα προς ένα τα ρουμανικά επιχειρήματα εναντίον των Φαναριωτών.³¹ Ο ίδιος, λίγο αργότερα, έθεσε στο ίδιο περιοδικό το αντίστροφο ερώτημα («Οι Έλληνες μισούσι τους Ρωμούνους;»), σε μια μάταιη προσπάθεια να αμυνθεί της ομοσπονδιακής προοπτικής.³² Ήταν όμως αργά, αφού, όπως κι ο Τιμολέων Φιλήμων, που διηύθυνε πλέον τον *Αιών*, έτσι κι ο Πανάς ξεκινούσαν με αφετηρία τον αναμφισβήτητο μισελληνισμό που κυκλοφορούσε στο βαλκανικό χώρο. Η παραστατική περιγραφή και μόνο των εκφάνσεων του μισελληνισμού ήταν αρκετή για να ηλεκτρίσει την ελληνική κοινή γνώμη. Είναι ενδεικτικό ότι το 1887, ενώ ήδη σοβούσε η υπόθεση Σάρρου, ο *Αιών* επανεξέτασε το θέμα των ελληνορουμανικών σχέσεων σε τρεις συνέχειες με τίτλο «Χίμαιραι και ελαφρότητες». Το βασικό του επιχειρήμα ήταν --και πάλι-- η αχαριστία με την οποία ανταπέδωσαν αυτοί οι «αρτίως ανακαλυφθέντες Ρωμαίοι» τη μόρφωση, το εθνικό φρόνημα και τον πολιτισμό που τους εξασφάλισαν οι εκατοντάδες χιλιάδες Έλληνες που είχαν εγκατασταθεί στη χώρα τους, χωρίς να σκεφτούν ούτε τα κοινά σημεία ούτε την κοινή αποστολή τους στην Ανατολή.

*Φαντασθέντες ότι κατάγονται κατ' ευθείαν από των Ρωμαίων φαντάζονται συγχρόνως εκατομμύρια ρωμαϊκών πληθυσμών καλύπτοντα πάσας τας χώρας της ιλλυρικής χερσονήσου [...] απειλούμενα να απορροφηθώσι υπό του ελληνισμού· διώκουσι δε χιμαίρας ανυποστάτους και διαπράττουσιν ασυγγνώστους ελαφρότητας».*³³

Ακολουθούσε εκτενής ιστορική επιχειρηματολογία, που τεκμηριώνει ότι το παρίστροιο αμάλγαμα δεν είχε καμία σχέση με τους Κουτσόβλαχους της Μακεδονίας.³⁴ «Οι Βλάχοι μετονομασθέντες Ρουμούνιοι, διατήρησαν πάντα τα μειονεκτήματα του εθνικού βίου, εξετέθησαν δε μόνον εις τον περίγελων των περιοίκων λαών». Επρόκειτο για «παλίμνηστους Ρωμαίους», για μια εθνολογική «μαμαλίγκα», της οποίας τη γλώσσα οι φιλόλογοι προσπαθούσαν να αποκαθάρουν, κυνηγώντας τις τουρκικές και τις ελληνικές λέξεις «με το σκουπόξυλο», τόσο γρήγορα, που ο λαός δεν μπορούσε να τους προφτάσει.³⁵

Σε αντίθεση με την Ανατολική Ομοσπονδία, που έπνεε τα λοίσθια, το πρόβλημα των ελληνορουμανικών σχέσεων δεν ήταν άλυτο, τουλάχιστον όχι σε θεωρητικό επίπεδο. Κατά τα τελευταία χρόνια του 19^{ου} και τα πρώτα του 20^{ου}, μολονότι η αρθρογραφία για την αναγκαστική αφομοίωση των ελλήνων παροίκων συνεχίστηκε και η ένταση στη Μακεδονία αυξήθηκε, δεν έλειψαν όχι μόνο οι συναινετικές προτάσεις αλλά ούτε οι αβρότητες. Επισημάνθηκε για πολλοστή φορά ότι δεν υπήρχε πραγματικό έδαφος για αμοιβαία αντιπάθεια ούτε βέβαια για ανοιχτή ρήξη· πως η διάσταση ήταν «εισαγόμενη», ότι ευθύνονταν οι ομοεθνείς φανατικοί «νεορρουμάνοι» και ότι πιθανόν εξυπηρετούσε εβραϊκά συμφέροντα.³⁶ Στο πλαίσιο αυτό δύο φορές επιχειρήθηκε η συστηματική επαναδιαμόρφωση της ελληνικής και

³⁰ Βλ. Λουκιανός Χασιώτης, «Η Ανατολική Ομοσπονδία»: δύο ελληνικές φεντεραλιστικές κινήσεις του 19^{ου} αιώνα, Θεσσαλονίκη, 2001, 25-6.

³¹ *Εβδομάς*, 28 Οκτ. 1884, 276-7· 4 Νοεμβρ. 1884, 284-6· 11 Νοεμβρ. 1884, 292-4· 18 Νοεμβρ. 1884, 300-2· 2 Δεκ. 1884, 314-6· 9 Δεκ. 1884, 322-4· 16 Δεκ. 1884, 330-3· 23 Δεκ. 1884, 338-40. Για μια αντίστροφη αυτοκριτική βλ. Cristina Ion, «The Present Creates the Past: The 'Phanariots' in the Romanian text Books During the Second Half of the 19th Century», *Revue des Etudes Sud-Est Europeennes*, 33/1-2 (1995), 41-7.

³² *Εβδομάς*, 2 Ιουνίου 1885, σσ. 253-5 και 9 Ιουνίου 1885, 266-7.

³³ *Αιών*, 11 Απρ. 1887.

³⁴ *Αιών*, 13 και 14 Απρ. 1887.

³⁵ *Αιών*, 11 Αυγ. 1887 και 12 Νοεμβρ. 1887· *Ακρόπολις*, 24 Αυγ. 1891.

της ρουμανικής κοινής γνώμης με την ανταλλαγή επισκέψεων φοιτητών, το 1891 στο Γιούργεβο και το 1901 στην Αθήνα.³⁷ Η δεύτερη αυτή επίσκεψη, στον απόηχο της βασιλικής συνάντησης στην Αμπατζία, γέμισε πολλά πρωτοσέλιδα, χωρίς να λείψουν οι διακριτικές επιφυλάξεις. Οι Ρουμάνοι έγιναν δεκτοί ως εκπρόσωποι της λατινικής φυλής, ως απόγονοι του Τραϊανού, παρά ως Ρουμάνοι, ως αδελφοί πάντως, διότι, όπως είπε ο Πρύτανης Κωνσταντίνος Μητσόπουλος στην προσφώνησή του, «Αμφότεροι απορρέομεν εκ της αυτής διδύμου πηγής, πρωτουργού πάσης ημερώσεως και ανθρωπισμού. Αμφότεροι υπήρξαμεν η λαμπάς η από κοινού φωτίσασα το πρώτον τον κόσμον».³⁸ Τα δύο έθνη είναι «φύσει και θέσει αδελφά» έγραψε μια εφημερίδα.³⁹

Προς στιγμήν το πρόβλημα είχε διασκεδαστεί με τον εξαγνισμό της Ρουμανίας από τις σλαβικές και άλλες βαρβαρικές επιμιξίες. Στην πράξη όμως σύντομα οι σχέσεις βρέθηκαν σε υποτροπή και τότε οι Ρουμάνοι από αδελφοί «εν πολιτισμώ» των Ελλήνων μετατράπηκαν σε αδελφούς «εν βαρβαρότητι» των Βουλγάρων.⁴⁰ Οι συχνές αναφορές στη σύμπραξή τους με τους Εξαρχικούς στη Μακεδονία και οι διώξεις των Ελλήνων στη Ρουμανία απάλειψαν ευκολότατα τις μνήμες των φιλικών διαδηλώσεων στην Αθήνα. Ο Παύλος Καρολίδης σε άρθρο του το 1904 υποστήριξε ότι η αναγωγή της καταγωγής των Βλάχων της Μακεδονίας από τους Βλάχους της Ρουμανίας ήταν ιστορικά και εθνολογικά ανυπόστατη.⁴¹ Ο Τίμος Σταθόπουλος σε πρωτοσέλιδο άρθρο του στην *Ακρόπολη*, με τίτλο «Εμείς κι εκείνοι», συνέθεσε το επίγραμμα στην επιτύμβια στήλη των διμερών σχέσεων.

Η φύσις του αρχοντοχωριάτη ανασταίνεται εις το κράτος των Ρουμάνων. Έγινε και ο Ρουμάνος άνθρωπος ελεύθερος. Λογαριάζεται και ο Ρουμάνος ως έθνος, ως δύναμις με στρατό, με κορώνα, με εθνικό νοικοκυριό. Έχει σημασία επίσημη κι αυτός είνε ελεύθερος να πιστεύη Χριστό ή Σατανά. Ο Ρουμάνος που δεν έχει παρελθόν. Ο Ρουμάνος που δεν έχει μέλλον. Δεν μπορούσε να είνε καλλίτερος. Υπάρχει εις την Ανατολήν ως νεόπλασμα που θα έλθη ο καιρός να αφαιρεθή. Νεόπλασμα ακίνδυνον εις την αρχήν. Ο οποίος όμως όσον περνά ο καιρός γίνεται κακόηθες, καρκινώδες, όπως η Βουλγαρία, η Σερβία έθνη φυσικώς γεωγραφικώς, ανθρωπολογικώς, νόθα, έκφυλα, γεννήματα οργιωδών τρικυμιών των εθνών, εκ των ασελγειών των οποίων εφύτρωσαν αυτοί οι λαοί, οι οποίοι θα παρέλθουν, όπως εις άλλους αιώνας επέρασαν ως μαστιγες άλλοι λαοί που δεν υπάρχουν πλέον [...] Ο Ρουμάνος δεν έχει ιστορίαν. Δεν ξέρει δηλαδή τι θα ειπή ελευθερία, τι θα ειπή θρησκεία, τι θα ειπή εθνικόν μεγαλείον, φιλανθρωπία, φιλοξενία. Θέλει να ζήση μόνον με κάθε θυσίαν...⁴²

Σε τελική ανάλυση, για να επανέλθουμε στο «εθνικό μας πρόβλημα», το ερώτημα της ταυτότητας των Ρουμάνων ήταν συναρτημένο με το ποιοι ήταν οι

³⁶ Βλ. π.χ. *Αιών* 12 Νοεμβρ. 1887, *Εφημερίς* 12 Δεκ. 1887 και *Ακρόπολις*, 18 Σεπτ. 1899. Για τους περί Εβραίων υπαινιγμούς βλ. *Ακρόπολις*, 7 Σεπτ. 1905 αλλά και το άρθρο του Νεοκλή Καζάτζη, «Υγιείς ιδέαι εκ Ρουμανίας», *Ελληνισμός*, 2 (1899), 85-90, ο οποίος αποδίδει σε επήλυδες και τυχοδιώκτες το μισελληνισμό στη Ρουμανία.

³⁷ Για τα πεπραγμένα στο Γιούργεβο βλ. τον απολογισμό του πρωτεργάτη Κωνσταντίνου Ν. Ράδου, *Η Ρουμανία και το εν Γιούργεβω συνέδριον. Διάλεξις γενομένη από τη εταιρία των φίλων του λαού*, Αθήνα 1891.

³⁸ *Σφαίρα*, 23 Ιουλίου, 11 και 24 Αυγ. 1 και 7 Σεπτ. 1901. *Ακρόπολις*, 1-3 και 8 Σεπτ. 1901. Βλ. επίσης το κείμενο της σχετικής διάλεξης του Σπυρίδωνος Λάμπρου, *Λόγοι και άρθρα, 1878-1902*, Αθήνα 1902, 288-95.

³⁹ *Σφαίρα*, 1 Σεπτ. 1901.

⁴⁰ *Σφαίρα*, 22 Αυγ. 1906.

⁴¹ Π.Καρολίδης, «Οι λεγόμενοι Ρωμούνοι της Μακεδονίας», *Ελληνισμός*, 7 (1904), 104-6.

⁴² *Ακρόπολις*, 6 Φεβρ. 1906.

ερωτώντες, δηλαδή οι ίδιοι οι Έλληνες. Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, όπως και η Ρουμανία έτσι κι η Ελλάδα δεν ήταν ούτε Ανατολή ούτε Δύση. Αν η ιδιότητα του Ορθοδόξου δεν ήταν πλέον επαρκής για να διακρίνει το έθνος των Ελλήνων, τότε κι οι δεσμοί του με τους σύνοικους λαούς έπρεπε να επαναπροσδιοριστούν σε διαφορετική βάση. Οι Ρουμάνοι λοιπόν ταξινομήθηκαν ως συγγενείς, μέσω της έμφασης που δόθηκε στον εξελληνισμό των Σκυθών και των Δακών αλλά και στο δημογραφικό όγκο της ελληνικής παρίστριας διασποράς των νεότερων χρόνων. Στο πλαίσιο αυτό η γενετική σχέση των Βλάχων από τους Δάκες ήταν δυνατή και επιτρεπτή. Όταν όμως οι Ρουμάνοι χρησιμοποίησαν ακριβώς τα ίδια επιχειρήματα για να διεκδικήσουν τους Βλάχους ως μη Έλληνες, τότε οι βαρβαρικές επιμιξίες, που οι ίδιοι οι Έλληνες είχαν εξοβελίσει από το δικό τους γενεαλογικό δένδρο, άρχισαν να σκιάζουν τη συγγένεια και να υπονομεύουν τη νομιμότητά των πρώτων ως ιστορικό έθνος. Οι Βλάχοι χρίστηκαν απόγονοι των αποίκων Ρωμαίων, ενώ στους Ρουμάνους η ίδια σχέση αμφισβητήθηκε με περισσή ειρωνεία. Οι υπερήφανοι Δάκες ξεχάστηκαν κι οι «Ρωμούνου» έγιναν «Ρουμάνου». Αμφισβητήθηκαν επίσης οι κοινωνικές προϋποθέσεις —η συνοχή του πληθυσμού και η έλλειψη μεσαιάς τάξης— που θα επέτρεπαν την υλοποίηση του ρουμανικού εθνισμού. Το έθνος τους το αποτελούσε ένας «μιγάς λαός». Γι' αυτό και στιγματίστηκε η εθνική εξωμοσία των αστών ελλήνων παροίκων, αφού διευκόλυνε τη ρουμανική συγκρότηση, κοινωνική και πολιτιστική, χωρίς τη δέουσα αναγνώριση του ελληνικού καταλύτη. Παραδόξως ασκήθηκε κριτική ακόμη και στη διαδικασία της γλωσσικής κάθαρσης των ρουμανικών, μάλλον λόγω της ταχύτητας κι όχι της ουσίας. Εκτός κι αν σε μια γενιά είχαν ξεχαστεί όχι μόνο ο Κοραΐς αλλά και ο Παναγιώτης Σούτσος, ο Σπυρίδων Τρικούπης και ο Κωνσταντίνος Ασώπιος.

Το δεύτερο θέμα ελληνικού ενδιαφέροντος αφορούσε την πορεία της Ρουμανίας ως κράτους, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η πορεία αυτή καταγραφόταν με κάποια συνέπεια. Οι ελληνικές κρίσεις διατυπώνονταν με αφορμή διάφορα σημαντικά γεγονότα κι ήταν επηρεασμένες είτε από τις εφημερίδες από όπου αντλούνταν —πολλές φορές ελληνικές της Κωνσταντινούπολης— είτε από την προσωπική και κάθε άλλο παρά αμερόληπτη θέση των ανταποκριτών, που ήταν Έλληνες της διασποράς. Σε γενικές γραμμές ο Τύπος παρακολούθησε το πείραμα της ρωσικής διοίκησης, την πολιτική και τις μεταβολές των αυτοχθόνων ηγεμόνων, τις πρώτες εκλογές του 1842, τις σφοδρές αναταραχές του 1848 και τη ρωσοτουρκική επέμβαση, τον πόλεμο και την ένωση. Υπήρχε πάντα η αίσθηση ότι οι αγωνιστές του '21 «επηρέασαν εμμέσως εις την πολιτικήν τύχην της Σερβίας και της Δακίας»⁴³ ότι «Αι ηγεμονίαι αύται είναι άξιαι της συμπαθείας μας δια των προσπαθειών, τας οποίας κάμνουσι προ τώσων ετών δια να φθάσωσι εις το ύψος του Ευρωπαϊκού πολιτισμού»⁴⁴ Οι ειδικότερες πολιτικές κρίσεις, βέβαια, δεν ήταν ομοιόμορφες· ήταν συναρτημένες από την οπτική γωνία των παρατηρητών. Για τους ρωσόφιλους

*Η πολλά παθούσα Βλαχία απέκτησεν ήδη προ ολίγων ετών νόμους θεμελιώδεις και κοινωφελείς δια της ρωσικής αναντιρρήτως γενναιότητος· πλην η φύλαξις αυτών και ενέργεια είχαν εμπιστευθή, κατά δυστυχίαν, εις αδρανείς χείρας, εις αναισθήτους ανθρώπους και παλαιού φυράματος και ως εκ τούτου κατ' ολίγον οι καλοί ούτοι νόμοι απέβησαν ιστός αράχνης, αδύνατος να ανθέξη εις την διάβασιν των ισχυροτέρων μυιών.*⁴⁵

Αντίθετα άλλοι παρατηρούσαν ότι «οι μακρόχειρες Γραικοί του Φαναρίου» είχαν αντικατασταθεί από ανεξέλεγκτους οσποδάρους ρωσικής επιλογής που είχαν σαρώσει

⁴³ *Αιών*, 14 Δεκ. 1838.

⁴⁴ *Αιών*, 18 Οκτ. 1839.

⁴⁵ *Αιών*, 3 Φεβρ. 1845.

την τάξη των βογιάρων και είχαν ερημώσει τις άλλοτε «πολιτισμένες» επαρχίες. Τίποτε, λοιπόν, το επαινετό δεν υπήρχε στο νέο πολίτευμα.⁴⁶

Ήταν ορατή βέβαια σ' όλα αυτά τα σχόλια μια συγκατάβαση, μια σαφής αίσθηση ανωτερότητας προς μια περιοχή που δεν είχε την πλήρη αυτονομία της κι όπου ο γηγενής πληθυσμός, άβουλος και παθητικός, βρισκόταν σε άθλια κατάσταση. Ο Διονύσιος Πύρρος από τη Θεσσαλία το είχε ήδη γράψει από παλιά στη *Γεωγραφία* του πως οι κάτοικοι αυτής της εύφορης χώρας «είναι εύρωστοι, πλην αδύνατοι κατά την αγχίνουαν και επιτηδειότητα».⁴⁷ «Εάν εις τον βλαχικόν λαόν υπήρχε η μαχιμότης του σερβικού ή του βουλγαρικού, πιθαναί ήσαν σκηναί διαρκείς και μεγάλαι» σχολίασε ο *Αιών* μετά την σχεδόν αναίμακτη είσοδο του τουρκικού στρατού το 1848.⁴⁸ Η ίδια εφημερίδα έγραφε σχεδόν δέκα χρόνια αργότερα, το 1857, με αφορμή την προοπτική της ένωσης των ηγεμονιών, ότι «Οι Μολδοβλάχοι δεν στερούνται νοημοσύνης. Καλώς κυβερνώμενοι και ανατρεφόμενοι δύναται να φθάσωσιν εις αποτέλεσμα πολιτισμού άξιον λόγου».⁴⁹ Ο *Αιών*, είχε βέβαια ιδιαίτερους λόγους να ενδιαφέρεται για τη χειραγώγηση των Μολδοβλάχων. Δεν έπρεπε, έγραφε, να παρασυρθούν από τις δυτικές δυνάμεις ούτε από τον «ψευδοφιλελευθερισμό» ούτε να επιλέξουν «αλλότρια» συστήματα εξουσίας. Μόνον η ανεξαρτησία και η ελευθερία θα εξασφάλιζαν και σ' αυτούς «την ποθουμένην ηθικήν και υλικήν ανάπτυξιν των θησαυρών ους εν τους κόλπους αυτών έχουσι». Πόσο μάλλον που οι κάτοικοι των ηγεμονιών αυτών στερούνταν «του φιλολογικού εκείνου και επιστημονικού παρελθόντος του έθνους, όπερ επί τέλους καθοδηγεί τον Έλληνα και καθιστά αυτόν, ωριμώτερον σκεπτόμενον, εγωιστήν, εν μέρει και υπερήφανον».⁵⁰

Γενικά η περίοδος των αυτοχθόνων ηγεμόνων σχολιάστηκε πολύ περισσότερο εκ των υστέρων για να τεκμηριώσει δυο αντικρουόμενες θέσεις: Άλλοτε ως περίοδος παρακμής σε σύγκριση με τη βασιλεία του Καρόλου κι άλλοτε ως περίοδος προόδου, που στην Ελλάδα είχε περάσει ανεκμετάλλευτη. Σ' ένα σημείο πάντως συμφωνούσαν και οι δύο εκτιμήσεις: Η Μολδαβία και η Βλαχία, μετά τους Φαναριώτες και μέχρι και τη δεκαετία του 1860, ήταν μια κόλαση για τους αγρότες, της οποίας η αναδρομική περιγραφή γινόταν ζοφερότερη, όταν οι ελληνορουμανικές σχέσεις βρίσκονταν σε ύφεση. Έγραφε ο *Αιών* το 1887:

Η επάνοδος εν τούτοις των ιθαγενών ηγεμόνων επήνεγκεν αντί ωφελείας ζημίαν. Ανακόπασα το έργον της εθνικής αναγεννήσεως, διατήρησεν επί τέσσαρας δεκάδας ετών κατάστασιν κοινωνικής χαλαρώσεως, ηθικής εκφασίσεως, πολιτικής αποσυνθέσεως [...] Ο λαός ουδέν είχε πολιτικόν φρόνημα· κατεφρονείτο, ευλόγως ίσως, ως ο δειλότατος των επί της γης λαών, στρατιώται δε Βλάχοι και αξιωματικοί, εξ ίσου περιφρονούντο, εραπίζοντο και εμαστιγούντο υπό του τυχόντος εν μέση οδώ· ουδέν δικαίωμα υπήρχε σεβαστόν και τα πάντα υπέκυπτον εις την θέλησιν χωροδεσποτών, ξενοτρόπων και φαυλοβίων· οι δε εν ταις πόλεσιν ησχολούντο εις το κερδαίνειν αδιαφόρως έχοντες προς τα δημόσια και οι αγρόται δουλεύοντες εις ασελγείς και απλήστους κυρίους, ούτε άρτον είχαν επαρκή ούτε τιμήν οικογενειακήν, ευάριθμοι δε ραδιούργοι διεφιλονίκουν τα δημόσια αξιώματα και εβεβήλουν τον ναόν της πολιτείας χάριν κέρδους ή παθών προσωπικών. Το έθνος, τέλος, απετέλει μιγάδα λαόν, εν ω το

⁴⁶ *Αθηνά*, 15 Απρ. 1836.

⁴⁷ Διονύσιος Πύρρος ο Θετταλός, *Γεωγραφία Μεθοδική απάσης της Οικουμένης. Εκ των παλαιών ε και Νεωτέρων Σοφών Συγγραφέων συνεραισθείσα και συντεθείσα*, Βενετία 1818, 202.

⁴⁸ *Αιών*, 29 Σεπτ. 1848.

⁴⁹ *Αιών*, 5 Φεβρ. 1857.

⁵⁰ *Αιών*, 9 Μαΐου 1857 και 2 Φεβρ. 1859.

*αλλότριον εκράτει του ιθαγενούς. Αθίγγανοι δε και Εβραίοι απήρτιζον έθνη ολόκληρα, αδιάφορα προς το πνεύμα του εθνικού βίου. Τοιαύτη επεκράτει λυπηρά κατάστασις εν τη κοιλάδι του κάτω Δουνάβεως ...*⁵¹

Τα σχόλια της Ακροπόλεως είκοσι σχεδόν χρόνια αργότερα ήταν ακόμη χειρότερα, αφού το παρελθόν της Ρουμανίας έφθινε μαζί με τις ελληνορουμανικές σχέσεις.

*Οι Μολδοβλάχοι είνε μια από τις πλέον ευτελείς φυλάς όχι της ιλλυρικής μόνον· και προ 50 προ 40 ακόμη ετών πάσα ευρωπαϊκή εθνότης μη εξαιρούμένων και αυτών των τότε δουλικωτάτων Βουλγάρων, ηδύνατο να διεξαγάγη μετ' αυτών θριαμβευτικήν σύγκρισιν. Ο αγροτικός της πληθυσμός ήτο κτηνώδης και διεφθαρμένος, δούλος το φρόνημα και την ψυχήν, οι δε βογιάροι οι πλέον άσωτοι, εκφυλισμένοι, παραλυμένοι άνθρωποι του κόσμου. Όλα εκείνα τα πράγματα τα οποία αποτελούν τον λεγόμενον ανθρωπισμόν, η ηθικότης, το οικογενειακόν αίσθημα, οι κοινωνικοί θεσμοί, η ιερότης του οίκου, η φιλοτιμία, έλειπον από την Ρουμανικήν κοινωνίαν. Πολιτικώς ήσαν υπό το κράτος αληθούς σήψεως και βορβόρου.*⁵²

Ειδικά ο Κούζας και το έργο του υπήρξε το βασικό σημείο κριτικής και αναφοράς. Δεν ήταν μόνο το θέμα των συμπαθειών του προς τους καθολικούς και η διαγωγή του προς τις εκκλησιαστικές αρχές ή το ζήτημα της περιουσίας των μοναστηριών που εξόργιζαν τον ελληνικό Τύπο. Ο Κούζας είχε προσπαθήσει επιπλέον να στερεώσει τη θέση του εξευτελίζοντας την αριστοκρατία του έθνους...

ήτις ήτο η δύναμις και η ψυχή αμφοτέρων των Ηγεμονιών· διότι ο λαός των μερών εκείνων δεν έχει ούτε ανάπτυξιν ουδεμίαν διανοητικήν ούτε παιδείαν έστω μικράν, ουδέ παρασκευάσθη όπως αποκτήση συνείδησιν της υπάρξεως και της αξίας του

Απέτυχε, όμως, να ρίξει τους άριστους χωρίς τη στήριξη του λαού· ενός λαού που τον αποτελούσαν δούλοι, οι οποίοι ακόμη πωλούνταν και μαστιγώνονταν. Γι' αυτό στηρίχθηκε στους βογιάρους, αθέτησε τους νόμους, καταπάτησε τους θεσμούς, «εδολίευσε τας εκλογας», διόρισε μόνον τυφλά όργανά του και πρόθυμους να δεχτούν κάθε παρανομία του, καταχράστηκε χρήματα.⁵³ «Επίστευεν ότι δύναται να επαναλαμβάνη τις εν μικρώ τόπω ό,τι εν μεγάλω κράτει ευδοκιμεί».⁵⁴ Εν έτει 1866 το ερώτημα που προέκυπτε για τους Έλληνες ήταν σχεδόν αυτονόητο: δηλαδή τελικά ο Κούζας ήταν σαν τον Όθωνα; Η σύγκριση ήταν δύσκολη, μολονότι η έξωση ήταν πρόσφατη. Ο ρουμάνος συνταγματάρχης, σε αντίθεση προς το νωθρό Όθωνα, ήταν επιδέξιος και αποφασιστικός. Όμως στο ηθικό επίπεδο υπερτερούσε ο Όθων. Πολέμησε την αριστοκρατία και τους κομματάρχες κι αντιπαθούσε το σύνταγμα όπως και ο Κούζας· αλλά όχι για το προσωπικό του όφελος ούτε προς βλάβη του λαού. Αυτά έγραψε μια εφημερίδα που δεν αντιστάθηκε στη σύγκριση.⁵⁵

Με προκάτοχο της εξουσίας τον Κούζα, ο Κάρολος Χοεντσόλερν δύσκολα θα μπορούσε να κριθεί από τους Έλληνες χειρότερος. Από την αρχή έδειξε ότι δεν ήταν φιλοχρήματος. Επισκέφτηκε κατά προτεραιότητα τα σχολεία και τους στρατώνες. Προσπάθησε να περιορίσει την καμαρίλα και να κρατήσει τους κόλακες μακριά του και κράτησε θαρραλέα στάση έναντι των Τούρκων.⁵⁶ Ειδικά η στρατιωτική βελτίωση της Ρουμανίας, είτε με την καθιέρωση υποχρεωτικής θητείας είτε με τις ασκήσεις και τα γυμνάσια, τις επιχειρήσεις του 1877-78⁵⁷ είτε, τέλος, με την εισαγωγή της στρατιωτικής εκπαίδευσης στα σχολεία επέσυρε πάντοτε το ελληνικό ενδιαφέρον· κι

⁵¹ *Αιών*, 11 Αυγ. 1887.

⁵² *Ακρόπολις*, 18 Φεβρ. 1906.

⁵³ *Παλιγγενεσία*, 8 Ιαν, 1864· 15 Φεβρ. και 5 Μαρτίου 1866.

⁵⁴ *Αιών*, 14 Φεβρ. 1866.

⁵⁵ *Παλιγγενεσία*, 15 Φεβρ. 1866.

⁵⁶ *Παλιγγενεσία*, 27 και 28 Μαΐου· 7 Ιουνίου 1866.

αυτό συνδεόταν κατά κανόνα με τον Κάρολο. Ο βασιλιάς της ήταν πάντα με τον στρατό, σύχναζε στη λέσχη των αξιωματικών, έκανε πορείες κάτω από τον ήλιο, επισκεπτόταν τα στρατόπεδα. Ενέπνεε έτσι στο λαό του αγάπη για τη σημαία και υπερηφάνεια, ώστε να αποδείξει τη ζωτικότητα του μετά από δύο αιώνες «σιωπής και λησμοσύνης». Αυτός μετέβαλε «τους μόλις εξελθόντας δουλείας κτηνώδους γεωργούς εις στρατιώτας γεγυμνασμένους και άριστα συνταγμένους».⁵⁸ Η χώρα, σε αντίθεση προς την Ελλάδα, σύντομα άρχισε να γίνεται μια υπολογίσιμη δύναμη. «Δεν φθονούμεν αλλά θρηνούμεν» ήταν ο τίτλος στο πρωτοσέλιδο και ολοσέλιδο άρθρο του 1882, αφιερωμένο στα μεγάλα γυμνάσια του ρουμανικού στρατού. Μετά τη λεπτομερή περιγραφή των κινήσεων ο συντάκτης κατέληγε ότι ήταν αξία θαυμασμού και συγχαρητηρίων κι όχι φθόνου η παρουσία των ρουμανικών δυνάμεων ενώπιον ευρωπαϊών παρατηρητών. Ακολουθούσε ο θρήνος για την ελληνική ατυχία μετά από πενήντα χρόνια βασιλικής κυβέρνησης να μην έχει ακόμη βρει ένα οργανωτικό νου για να προσφέρει ένα παρόμοιο θέαμα.⁵⁹

Εξάλλου, η πρόοδος του κράτους δεν ήταν μόνον στον στρατό. Η Μολδοβλαχία σε μερικές δεκαετίες δεν ήταν πια η χώρα με τις λασπωμένες πόλεις και τα πρωτόγονα ήθη, που οι ξένοι παρατηρούσαν τη δεκαετία του 1860.⁶⁰ Η αναγνώριση αυτή από ψυχολογικής πλευράς δεν ήταν και τόσο εύκολη υπόθεση για τους Έλληνες. Άξιζε το θαυμασμό μια χώρα που απειλούσε τον Ελληνισμό της Μακεδονίας; Κι αν, από την άλλη, δεν ήταν άξια θαυμασμού, τότε γιατί να υπερτιμάται η απειλή της;⁶¹

*Αντί να υβρίζωμεν και να εμυκτηρίζωμεν αυτόν, κρείττον θα επράττομεν εάν, δια της επιδείξεως των έργων αυτού διηγείρομεν την φιλοτιμίαν των παρ' ημίν πολιτευομένων και συνιστώμεν αυτοίς το καλόν παράδειγμα, όπερ παρέχει ημίν χώρα πρό τινος χρόνου ως δούλη κρινομένη και ανεπίδεκτος προόδου, αλλ' όμως διαψεύσασα τους κατηγορούντας αυτής. Η Ρωμονία διασχίζεται πανταχού υπό σιδηροδρόμων, η Ρωμονία ήρξατο έχουσα εθνικήν φιλολογίαν, έχει δε στρατόν και διοικούντας αυτόν αξιωματικούς πεπειραμένους· πάντα ταύτα δε κατόρθωσεν εντός δεκαπενταετίας. Τοιαύτα έργα αποδεικνύοντα ζωτικότητα και εθνικήν συνείδησιν, έδει να χρησιμεύσωσιν, ως παράδειγμα ημίν τοις αρεσκομένοις εις αυτοκαυχησιολογίας, ουδέποτε δε να προκαλώσιν ύβρεις και εμπαιγμούς και αφορισμούς επί προσεχεί εκλείψει από προσώπου της γης των τοιαύτα κατορθωσάντων.*⁶²

Η αποστολή της *Ακροπόλεως* στο Βουκουρέστι το 1891, τη χρονιά της πρώτης προσέγγισης, απέδωσε το πρώτο εκτενές και συστηματικό αφιέρωμα στο ρουμανικό σύγχρονο πολιτισμό.⁶³ Η χώρα αξιοποιούσε πλέον τον πλούτο της αλλά ο Νικόλαος Σπανδωνής, ο απεσταλμένος, σκοπίμως, όπως έγραψε, απέφυγε να κάνει αρνητικούς

⁵⁷ Βλ. Α.Ε.Καραθανάσης, «Ο Αθηναϊκός Τύπος και η ρουμανική ανεξαρτησία με βάση δύο μελέτες του Κ.Ι. Duga», *Βαλκανική Βιβλιογραφία. Παράρτημα*, 6 (1977), 135-9, όπου ως βασικός στρατιωτικός ανταποκριτής, από τον οποίο αντλούν κι άλλες εφημερίδες, αναφέρεται ο Κλεάνθης Παπάζογλης, δημοσιογράφος της εφημερίδας *Στοά*.

⁵⁸ *Αιών*, 31 Μαρτίου 1869 και 21 Οκτ. 1882· *Εφημερίς*, 24 Σεπτ. 1877· *Ακρόπολις*, 18 Φεβρ. 1906. Βλ. επίσης Άγγελος Σιγάλας *Λόγος Πανηγυρικός επί τη βαπτίσει του διαδόχου Κωνσταντίνου και ενέργειαι προς κατάταξιν εθελοντών, οις προστίθενται επίσημα έγγραφα, αναφερόμενα εις αυτόν και την οικογένεια αυτού*, Αθήνα, 1882.

⁵⁹ *Αιών*, 21 Οκτ. 1882.

⁶⁰ Πρβλ. το άρθρο «Αι παραδουνάβια ηγεμονία» που είχε μεταφράσει από τα γαλλικά ο Δ.Ν.Κουκούλης και δημοσιεύτηκε στην *Πανδώρα* σε δύο συνέχειες 13 (1862), 220-5 και 249-51.

⁶¹ *Παλιγγενεσία*, 29 Αυγ. 1883 στον *Αιώνα*, 30 Αυγ. 1883. *Αιών*, 2 Σεπτ. 1883.

⁶² *Αιών*, 30 Αυγ. 1883.

⁶³ *Ακρόπολις*, 19, 23-24 Σεπτ 1891.

για την Ελλάδα παραλληλισμούς. Παρόμοιες επαινετικές περιγραφές επαναλήφθηκαν τη χρονιά της δεύτερης προσέγγισης, το 1901.⁶⁴ Ακόμη κι όταν οι σχέσεις μπήκαν στην περίοδο της κρίσης, επιστολές ομογενών προς τον Τύπο παρατηρούσαν ότι η ζωή στη Ρουμανία ήταν πολύ καλύτερη από ότι στην Ελλάδα, ότι ο δημόσιος τομέας λειτουργούσε άψογα κι ότι στην Αθήνα τα τρόφιμα ήταν ακριβότερα. Γιατί να έρθουν, λοιπόν, στην Ελλάδα τη στιγμή που οι Έλληνες μετανάστευαν στην Αμερική;⁶⁵ Η πορεία των δύο χωρών ήταν λοιπόν αντίστροφη. Ο «νεώτερος βίος» της Ρουμανίας είχε επιτευχθεί με την «πατρική, ευεργετική και πεφωτισμένη» διοίκηση, την κατάργηση της δουλοπαροικίας, τη «μετάπλαση» των δουλοπάροικων σε ιδιοκτήτες και τη στρατιωτική τους εκπαίδευση. Αντίθετα οι Έλληνες, συμπεραινόταν σ' ένα άρθρο, «τον ευγενέστερον, ανθρωπινώτερον και πολεμικώτατον των λαών, δι' όλης της κυβερνητικής κατεργασίας και της λειτουργίας του κράτους ωθούμεν εις την βαρβαρότητα την παραλυσίαν και την κατάπτωσιν».⁶⁶

Εξαιρέση στην πρόοδο αυτή αποτελούσε καταφανώς το θέμα των δικαιωμάτων των πολιτών. Δεν ενδιέφεραν βέβαια τους Έλληνες –ειδικά τους ανταποκριτές στις ρουμανικές πόλεις- τόσο οι εντόπιοι Βλάχοι και Μολδαβοί. Είναι χαρακτηριστικό μάλιστα ότι κατά τη συζήτηση αγροτικού νομοσχεδίου σχολιαζόταν από ελληνικής (ομογενειακής) πλευράς ότι μετά τη χειραφέτησή τους οι χωρικοί «απεθρασύνησαν συν τω χρόνω προϊόντι και επί τοσούτον, ώστε απέβησαν πολλαχού αυτοί μάλλον μάλιστα προς τους κυρίους των ή ούτοι προς εκείνους». Σύμφωνα με το νομοσχέδιο θα ήταν τόσες λίγες οι υποχρεώσεις των χωρικών και «τα μέσα κατά των δυστροπούντων τόσον χαλαρά», ώστε η γεωργία, έγραφαν, δεν θα ήταν κερδοφόρα για τους επιχειρηματίες.⁶⁷ Τους Έλληνες ενδιέφερε η θέση των ομογενών στο πλαίσιο της νομοθεσίας αλλά και της εφαρμογής της δικαιοσύνης. Κάτω από τον τίτλο «Το δίκαιον εν Ρωμουνία» αναφέρεται στην *Εφημερίδα* η εξής είδηση:

*Στέφανος Στάντζος, Βούλγαρος το γένος, εδάρη υπό του έλληνος Αλεξάνδρου Μαυροκορδάτου τελευταίον εν Ρουμανία, διότι ύβρισε τους έλληνας. Τοιούτο δε μίσος τρέφουσιν οι Βλάχοι, και ιδίως οι της μέσης τάξεως άνθρωποι, ώστε αφορμήν ευρόντες ίνα καθ' έλληνος επιτεθώσιν, Θρασείς δια λόγων κατά του Μαυροκορδάτου επέπεσαν και μυρίας κατέβαλον προσπαθείας, όπως αμέσως παραπεμφθή εις δίκην.*⁶⁸

Το συμπέρασμα ήταν ότι η δικαιοσύνη στη Ρουμανία δεν λειτουργούσε, αφού ο Μαυροκορδάτος δεν είχε πετύχει την αναβολή της δίκης αλλά του ζητήθηκε να φέρει αμέσως τους μάρτυρές του. Οι δικαστές το έπραξαν, ισχυρίζεται η *Εφημερίς*, λόγω του συμβολισμού που υπήρχε στην υπόθεση: ένας Μαυροκορδάτος και μάλιστα Αλέξανδρος εναγόταν από έναν Βούλγαρο! Στο μέλλον οι εφημερίδες θα είχαν πολύ πιο χειροπιαστά παραδείγματα αδικιών. Στα ίδια αρνητικά συμπεράσματα οδηγούσαν και τα σχόλια για τη θέση των Εβραίων στη Ρουμανία. Όταν το κοινοβούλιο συζήτησε, το 1866, αν θα τους δοθούν αστικά δικαιώματα --ενώ οι Μολδαβοί ζητούσαν να τους απαγορευτεί το εμπόριο ποτών και τροφίμων, αν όχι κι αυτή η είσοδος στη χώρα-- η *Παλιγγενεσία* σχολίασε:

Οποία διαφορά μεταξύ Ελλάδος και Ρωμουνίας! Εν Ελλάδι, πάντες είμεθα ίσοι, Χριστιανοί, παντός δόγματος, Τούρκοι και Εβραίοι έχομεν τα αυτά

⁶⁴ *Ακρόπολις*, 30 Απρ. 1901.

⁶⁵ *Ακρόπολις*, 16 Φεβρ. 1906.

⁶⁶ *Ακρόπολις*, 18 Φεβρ. 1906.

⁶⁷ *Αιών*, 6 Μαρτίου 1882.

⁶⁸ *Εφημερίς*, 19 Σεπτ. 1878.

*δικαιώματα και τα αυτά προς την πολιτείαν καθήκοντα. Ουδεμία παρ' ημίν διαφορά, ουδεμία διάκρισις ούτε υπάρχει ούτε δύναται ποτέ να υπάρξει.*⁶⁹

Το θέμα των εβραϊκών διώξεων επανήλθε κι άλλες φορές στον ελληνικό Τύπο και μολονότι μερικές φορές ήταν δύσκολο να κρυφτεί η ελληνική αντιπάθεια,⁷⁰ ωστόσο ήταν εξίσου δύσκολο να παραβλεφτεί ότι οι Εβραίοι βρίσκονταν σε παρεμφερή, αν όχι χειρότερη, θέση από τους Έλληνες ομογενείς.

*Κοινωνία ήτις εν τω ιδίω αυτής εδάφει δεν δύναται να υποστή τον οικονομικόν ανταγωνισμόν των ξένων και προς άμυναν αυτής προβαίνει εις παράβασιν και αυτών των στοιχειωδών βάσεων του κοινού δικαίου, νυν δε δημεύσασα τα κτήματα της μεγάλης εκκλησίας νυν δε αποκλείουσα τους ξένους υπηκόους από της κτήσεως παντός είδους κτημάτων ίνα εξαναγκάση τους Έλληνας να φύγωσιν εκ Ρουμανίας ή να εκποιήσωσιν εις ασυμφόρους τιμάς τα εαυτών κτήματα, και τελευταίον απελαύνουσα τους Ιουδαίους [...] αποδεικνύει ότι στερείται μεν των ζωτικών εκείνων αρετών, αίτινες υποτίθενται βάσεις της κοινωνικής ευπραγίας...*⁷¹

Με ή χωρίς βάσεις η «κοινωνική ευπραγία» στη Ρουμανία ήταν γεγονός. Η μεταβολή της κατάστασης κι η υποδειγματική ανασυγκρότηση της χώρας μέσα σε μια εικοσαετία ήταν έργο ενός ανδρός και δεν υπήρχε διαφωνία ποιος ήταν αυτός, ποιος ήταν το «ελατήριο της ρουμανικής μηχανής».

*Εύτολμος ηγεμονόπαις, εις ένδοξον και εύρωστον ανήκων γενεάν κατήλθεν εις Βλαχίαν, ελαυνόμενος υπό φιλοδοξίας και ανεμόρφωσεν άρδην ειδεχθές πανόραμα [...] Απέδειξε ότι τα έθνη καθιστά μεγάλα και ισχυρά και εύκοσμα ο πολιτικός οργανισμός επιτηρούμενος υπό ηγεμόνος δεξιού και συνείδησιν έχοντος του ανατεθειμένου καθήκοντος. Οργανώσας το πολίτευμα κατά τα παραγγέλματα της επιστήμης και της εμπείρου συνέσεως ανέδειξε την Ρουμανίαν το κάλλιον οργανωμένον έθνος της Ανατολής [...] εκαλλιέργησε το συναίσθημα της τάξεως, ασφάλισε τα δικαιώματα και τις πολιτικές ελευθερίες, υπεράνω των κομμάτων, επιτελεί ευόρκως τα βασιλικά καθήκοντα, αποκαταστάθηκε αβίαστα η κυβερνητική μονιμότητα. Ουδέποτε εγκατέλειψε τη Ρουμανία ζητών τας τέρψεις της αλλοδαπής. Χειμώνα και θέρος διαμένει πάντοτε εν αυτή ενδεδελεχώς επιτηρών τα δημόσια. Ψυχή δε και σώματι αφωσιώθη εις την θετήν πατρίδα του· εγένετο Ρωμόνους αληθής, περιθάλπων τα πάτρια και προτιμών αυτά καταφανώς των αλλοτριών.*⁷²

Τα παραπάνω ήταν πρωτοσέλιδο άρθρο το 1887 και είναι δύσκολο να μη δει κανείς την έμμεση σύγκριση με τον Γεώργιο, που ετοιμαζόταν να εορτάσει τα 25 χρόνια της βασιλείας του με νωπές ακόμη τις μνήμες του «ειρηνολέμου».⁷³ Πάντως, για να επιστρέψουμε στο ελληνικό μέτρο, όσον αφορά, την εσωτερική συγκρότηση της Ρουμανίας, το ενδιαφέρον του Τύπου δεν ξεπερνούσε τη στρατιωτική πρόοδο, που κι αυτή, βέβαια, παρέπεμπε στον αλυτρωτισμό. Οι αναφορές στους σιδηροδρόμους –την άλλη ελληνική φαντασίωση—είναι ελάχιστες, το ίδιο και σε οποιοσδήποτε άλλο οικονομικό και νομοθετικό μέτρο ή δημόσιο έργο. Τα επιτεύγματα διαπιστώνονταν όλα εκ των υστέρων, για να στηρίξουν

⁶⁹ *Παλιγγενεσία*, 4 και 7 Ιουνίου 1866.

⁷⁰ Βλ. π.χ. *Αιών*, 6 Μαρτίου 1882 και 15 Ιαν. 1885· *Παλιγγενεσία*, 3 Φεβρ. 1870· *Εφημερίς*, 16 Οκτ. 1879. Βλ. επίσης τα σχόλια του Νεοκλή Καζάζη στο έργο του *Ο Ελληνισμός εν τη χερσονήσω του Αίμου. Εντυπώσεις ταξιδίου*, Αθήνα 1899, 397-8.

⁷¹ *Σφαίρα*, 16 Σεπτ. 1902.

⁷² *Αιών*, 11 Αυγ. 1887.

⁷³ Μια σκωπτική σύγκριση της Βασιλίσσας Όλγας και της Κάρμεν Σίλβα, γνωστής φεμινίστριας και λοτέχνιδος, επιχείρησε ο Σουρής (*Ο Ρωμηός*, 10 Οκτ. 1892).

συλλογισμούς και συγκρίσεις ελληνικού ενδιαφέροντος και όχι σπάνια αντιφατικούς. Η πολυσυζητημένη πρόοδος της χώρας π.χ., όπως γράφτηκε το 1906, είχε επιτελεστεί με κλεμμένα. «Το θαυμάσιον τούτο κράτος [...] ανεκάλυψε την μέθοδον της επανορθώσεως των οικονομικών του δια της ληστεύσεως ξένων περιουσιών». ⁷⁴ Η Ρουμανία «αναλώμασι και διανοία ελληνική συνεπήχθη και οπωσδήποτε ενισχύθη». ⁷⁵ Οι ελάχιστες μνείες στα δικαιώματα και τις ελευθερίες, την τάξη και την ασφάλεια ήταν απολύτως περιστασιακές. Τέτοιου είδους θετικά σχόλια εξουδετερώνονταν, άλλωστε, από τις αναφορές στις άδικες και τις μεροληπτικές διώξεις των ομογενών από ένα «μισελεύθερο», «μισόξενο» και «ξενηλατικό» κράτος. Δεν μπορεί επομένως κανείς να θεωρήσει τη διαμόρφωση της εσωτερική εικόνα της Ρουμανίας έξω από την παράδοση της ελληνικής αυτοκριτικής, που, όπως παρατήρησε κι η Σκοπετέα, εναλλασσόταν με περιόδους εθνικών εξάρσεων. ⁷⁶ Η αυτομαστίγωση των Ελλήνων και μάλιστα των πολιτικών –ακόμη και του βασιλιά-- γινόταν πιο οδυνηρή μέσα από τις βαλκανικές συγκρίσεις αλλά κι η αναπτέρωση του ηθικού τους, όταν το επέβαλαν οι περιστάσεις, ευκολότερη.

Δεν ενδιέφερε λοιπόν τους Έλληνες η ευπραγία της Ρουμανίας, όπως δεν θα τους ενδιέφερε ουσιαστικά ούτε η εθνική της ολοκλήρωση –η τρίτη εστία ενδιαφέροντος-- αν αυτή δεν έεμενε την Ήπειρο και τη Μακεδονία. Τα σχόλια, βέβαια, δεν έλειπαν και πριν από τη μακεδονική εμπλοκή των δύο κρατών· σε πολλά σημεία ήταν παρεμφερή με αυτά της σερβικής ολοκλήρωσης. Γενικά η αναίμακτη ένωση των ηγεμονιών με κόστος ευρωπαϊκό τον Κριμαϊκό Πόλεμο δημιουργούσε στους Έλληνες το δίλημμα, αν θα έπρεπε να χαρούν ειλικρινά ή να ζηλέψουν για την ανέλπιστη εύνοια των Δυνάμεων, που αυτοί δεν είχαν. «Το χρυσούν της επικρατείας των δέρας το προσέφερον άνευ λύτρων τη Βλαχο-Μολδαβία, ήτις ίστατο θεατής αδιάφορος, καθ' όλον το διάστημα του αιματωδεστάτου τούτου αγώνος». ⁷⁷ Ίσως αυτό το δίλημμα να εξηγεί την προβολή –αν όχι την υποστήριξη– της молδαβικής απροθυμίας να ενωθεί με τη Βλαχία υπό τον Κάρολο ακόμη και την έμμεση υποστήριξη της Πύλης στην επιβολή των αποφάσεων των Παρισίων. ⁷⁸ Όχι πως οι Έλληνες υποστήριζαν την επέμβαση αλλοθρήσκων σε χριστιανική χώρα ειδικά το 1866, που η στάση στην Κρήτη μόλις εκκινούσε. Οπωσδήποτε όμως --και εξαιτίας της κρητικής επανάστασης-- επανερχόταν στον Τύπο το ερώτημα: Αφού Βλάχοι και Μολδαβοί ήθελαν να γίνουν εντελώς ανεξάρτητοι από την Πύλη, «διατί δεν υψούσι την σημαίαν της ανεξαρτησίας και δεν απομιμώνται τους Έλληνας κατακτώντες δια της θυσίας του αίματός των την ανεξαρτησίαν των;» ⁷⁹ Άλλωστε, όπως ήδη αναφέρθηκε, το Κουτσοβλαχικό θέμα, στη θεωρία αλλά και την πράξη, προέκυψε σχεδόν μαζί με τη διαδικασία της ρουμανικής ένωσης κι ανεξαρτησίας και δεν μπορούσε να αφήσει ανεπηρέαστα τα αισθήματα των Ελλήνων, ειδικά πριν από το 1881, όταν οι ρουμανικοί ισχυρισμοί θα μπορούσαν ίσως να επηρεάσουν την τύχη της Θεσσαλίας και της Ηπείρου. ⁸⁰ Κι αυτή η αντίδραση στην ανακήρυξη του Καρόλου ως βασιλέα μόνον ως χλιαρή μπορεί να χαρακτηριστεί: «Τα έθνη δεν κρίνονται από τους τίτλους των αρχηγών των αλλά από την υλική και ηθική δύναμη των πολιτών, τον νου τους, τη σύνταξή τους». ⁸¹

⁷⁴ Σφαίρα, 24 Μαΐου 1906.

⁷⁵ Σφαίρα, 29 Αυγ. 1905.

⁷⁶ Σκοπετέα, ό.π., 231-47.

⁷⁷ Εις Πολίτης, Ο ηγεμών Κούζας και το πρωτόκολλον Παρισίων, Κωνσταντινούπολη 1862, 1.

⁷⁸ Αιών, 7 Μαρτίου, 18 Απρ., 5 και 23 Μαΐου 1866· Παλιγγενεσία, 19 Απρ. 1866.

⁷⁹ Αιών, 25 Σεπτ. 1872.

⁸⁰ Βλ. Εφημερίς, 16 Οκτ. 1879· Παλιγγενεσία, 17 Ιαν. 1881.

⁸¹ Αιών, 17 Μαρτίου 1881.

Πάντως η μεγαλομανία των Ρουμάνων, που ήθελαν να φτάσουν μέχρι το Ταϊνάρο, χαρακτηριζόταν ακόμη ως περιθωριακή και ανεδαφική κίνηση, φαινόμενο παράλληλο με την επιθυμία ανασύστασης της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας που εξέφραζαν «κάποιοι κύκλοι» στην Ελλάδα. Το σκεπτικό αυτό ενεθάρρυναν ορισμένες ειδήσεις που αποδείκνυαν ότι στο Βουκουρέστι η πώληση πατριωτισμού με μακεδονικό περιτύλιγμα προσπόριζε σε μερικούς πολιτικούς και δημοσιογράφους σημαντικά πολιτικά και οικονομικά οφέλη.⁸² Ή, αν δεν ήταν περιθωριακή, τότε ίσως η διεκδίκηση να οφειλόταν σε αυστριακή υποκίνηση. Σε κάθε περίπτωση η Μακεδονία και η Ήπειρος δεν θα μπορούσαν να γίνουν ρουμανικές χώρες ακόμη κι αν οι Βλάχοι ήταν –που δεν ήταν-- πλειοψηφία εκεί, όπως ήταν οι Έλληνες σε μερικές ρουμανικές πόλεις.⁸³ Γι' αυτό το λόγο, αν δηλαδή το Κουτσοβλαχικό δεν αποτελούσε άμεση ρουμανική κρατική προτεραιότητα, υπήρχε η ελπίδα ότι η ήττα που υπέστη το Βουκουρέστι στο θέμα του ελέγχου της επιτροπής για τη ναυσιπλοΐα στο Δούναβη –για την οποία η Ελλάδα επέχαιρε-- θα το συνετίσει και στα Μακεδονικά. Πόσο μάλλον που ο Κάρολος είχε αναγκαστεί από την αυστροουγγρική κυβέρνηση να αποκηρύξει παρόμοιες βλέψεις στην Τρανσυλβανία... Ο υπέρμετρος αλυτρωτισμός ήταν σύμπτωμα της «θερμότερης φιλοτιμίας» και των «εθνικών εξάψεων» που χαρακτηρίζουν τα νεαρά κράτη. Οι Ρουμάνοι όφειλαν να γίνουν πιο συνετοί και προνοητικοί, η ταπείνωσή τους «ας χρησιμεύσει τουλάχιστον τούτο ως διδακτικόν μάθημα δια το μέλλον και ας διανοίξη τους οφθαλμούς των μεγάλων πατριωτών οίτινες ονειρεύονται κατακτήσεις εις μεμακρυσμένας χώρας.»⁸⁴

Ήταν μια συμβουλή που βέβαια οι Έλληνες ήταν εντελώς αναρμόδιοι να προσφέρουν το 1883. Εξάλλου οι ίδιοι χρησιμοποιούσαν και την απραξία ως επιχείρημα εναντίον των Ρουμάνων.

*Η Ρωμανία δεν έχει παγίαν ύπαρξιν, πολύ δε ολιγώτερον θετικόν τι μέλλον και μόλις, εν αυστηρά τινι ουδετερότητι, δύναται να βιώση επί τινα καιρόν ως κράτος εν τη Ιλλυρική χερσονήσω. Άλλως έσται απλώς όργανον των σχεδίων και των σκοπών των ισχυρών, χωρίς εκ τούτου να έχη και την ελπίδα, ότι θα δυνηθή να παγιώση ή να προαγάγη το αμφίβολον αυτής παρόν[...] συγκατατέθη εις την απώλειαν της Βεσσαραβίας, χωρίς καν να συγκινηθή αλλ' ούτε και να διαμαρτυρηθεί και ούτω εις την εποχήν καθ' ήν επέστρεψε δαφνοστεφής εκ της αλώσεως της Πλεύνας. Πας άλλος λαός έχων το ελάχιστον μόριον εθνικής συνειδήσεως θα εξεγείρετο κατά της αρπαγής εκείνης και θα εφονεύετο πριν ή παραδώση μέρος της εθνικής του περιουσίας. Η Ρωμανία όμως ου μόνον δεν εξηγέρθη αλλά και επονειδίστως εσίγησε. Τούτο τι άλλο μαρτυρεί αν μη την γυναικώδη φύσιν της φυλής ταύτης;*⁸⁵

Οποσδήποτε υπήρχε μια αμηχανία την οποία καλλιεργούσε κι ο φόβος των ισχυρών συμμαχιών με τη Γερμανία και την Αυστροουγγαρία. Τέτοιες συμμαχίες όχι μόνον σήμαιναν το τέλος του ονείρου της Ανατολικής Ομοσπονδίας και την αναζωπύρωση του Κουτσοβλαχικού αλλά ήταν και αποδείξεις της διπλωματικής και στρατιωτικής υστέρησης της Ελλάδας.⁸⁶ Έγραφε ο Βλάχης Γαβρηλίδης:

Βλέπεις Έλλην που σε κατήνητησεν? Η πατρίς σου, ου ο ίδιος, θεωρείσαι ως μηδέν, ουδείς ουδαμώς σε λαμβάνει υπ' όψιν εις τους διαφόρους

⁸² Αιών, 17 Μαρτίου 1881 και 25 Αυγ. 1882.

⁸³ Αιών, 16 Ιουνίου 1882.

⁸⁴ Αιών, 21 Φεβρ. 8 Μαρτίου 16 Ιουλίου 1883.

⁸⁵ Παλληγένεσια, 29 Αυγ. 1883 στον Αιώνα, 30 Αυγ. 1883

⁸⁶ Βλ. Αιών, 26 Ιουλίου 1882 και 16 Φεβρ. 1883. Βλ. επίσης τους χαρακτηριστικούς στίχους του Παναγιώτη Συνονιδίου στο έργο του *Η Μακεδονία. Ποίημα εις άσματα πέντε*, Αθήνα 1885, 12: «Ρωμούνοι, ων συνέτριψεν ο Βίσμαρκ τας αλύσσεις/ Άνευ ρανίδος αίματος και χάριν οίκτου μόνον...»

συνδυασμούς οίτινες τεκταίνονται κατά της Ανατολής, δηλ. κατά της υπάρξεώς σου. Άκουσον Ρωμῆ, ο Βίσμαρκ προσκαλεί τον πρωθυπουργόν της Βλαχιάς δια να τον προτρέψη να προσχωρήση και η Ρωμανία εις την συμμαχίαν την οποίαν αυτός έκαμε, τον δε ιδικόν μας πρωθυπουργόν και τον βασιλέα ουδέ τον λογαριάζει αν υπάρχει εις τον κόσμον. Θέλεις μεγαλυτέρα απόδειξιν της καταπτώσεως της πατρίδος σου;⁸⁷

Η χρησιμοποίηση του διαφορούμενου όρου «Βλαχιά» επέτεινε φυσικά την εικόνα της ελληνικής κατάπτωσης.

Πάντως η αμηχανία παρήλθε πριν από το τέλος της δεκαετίας του 1880. Η στενότερη παρακολούθηση των μακεδονικών υποθέσεων και το άγχος που δημιουργούσε η βουλγαρική προέλαση οδήγησε στη συχνή και φορτισμένη αναφορά στη ρουμανική προπαγάνδα. Τα φώτα του μακεδονορουμανικού συλλόγου «Lumina» θα ρίξουν άπλετο φως στην ευρωπαϊκή Τουρκία, δηλαδή τον ρουμανικόν πολιτισμόν, όστις, ως είναι γνωστόν, εξεπλήρωσε την αποστολήν του εν Ρουμανία, ης ουδεμία γωνία έμεινε αφώτιστος» σχολιαζόταν ειρωνικά σε πρωτοσέλιδο και σχεδόν ολοσέλιδο ανάγνωσμα.⁸⁸ Ο συμφυρμός Βουλγάρων και Ρουμάνων, που ήταν πλέον αναπόφευκτος, πολλαπλασίασε αυτά τα αφιερώματα και επέτεινε την οξύτητα των εκφράσεων. Αρχικά το ρουμανικό στοιχείο χαρακτηριζόταν ως «ανύπαρκτο».⁸⁹ Κατόπιν άρχισαν τα σχόλια για ρουμανική «λύσσα», για «μονομανία», για «ραδιουργίες», για ανθελληνική «σταυροφορία», για «φιλοτουρκισμό», για λαό «βυθυσμένο στην αμάθεια και το σκότος», για «κατασκευή ομοφύλων», για «εκβιασμό του Πατριαρχείου» ακόμη και για «ρουμανοβούλγαρους», ίσως τη χειρότερη προσβολή στις αρχές του 20ού αιώνα.⁹⁰ Το 1888 στον πρόλογο του Α.Ι. Αντωνιάδη στη *Γεωγραφία της Ελλάδος και των Ελληνικών χωρών*, εγχειρίδιο για τα γυμνάσια, οι Ρουμάνοι μαζί με τους Βούλγαρους χαρακτηρίζονταν ως «ασπονδότατοι» εχθροί.⁹¹ Το 1905, όταν εκδόθηκε από τους κληρονόμους του Αραβαντινού η *Μονογραφία περί Κουτσοβλάχων*, θεωρήθηκε ως βιβλίο μάχης· αλλά στη βιβλιοπαρουσίαση, στα *Παναθήναια*, επισημάνθηκε –ως παρέκκλιση από την τρέχουσα θέση-- ότι ο συγγραφέας αποδεχόταν την καταγωγή των Βλάχων από τους Δακορουμάνους αλλά πάντως τόνιζε την αυτοτελή τους εξέλιξη.⁹² Την ίδια χρονιά διακόπηκαν οι διπλωματικές σχέσεις χωρίς κανέναν να αντιδράσει. Ο Κλεάνθης Νικολαΐδης εκ Βερολίνου έγραφε στην *Ακρόπολη* ότι οι Ρουμάνοι εξερεθίζονταν, ώστε να μην δημιουργούν ζητήματα στην Τρανσυλβανία· ζητήματα που θα μπορούσαν να ακυρώσουν τη διαδικασία ανεξαρτητοποίησης της Ουγγαρίας. Συνιστούσε, λοιπόν, να ξοδέψει η Ελλάδα χρήματα στην Τρανσυλβανία, ώστε να εξουδετερώσει το ουγγρικό πλευροκόπημα.⁹³ Όμως η ουγγρική υποκίνηση δεν ελάφρυνε τη θέση των Ρουμάνων. Και τα σχόλια χειροτέρευσαν. Η *Ακρόπολις* έγραφε για τους «ψευδοπολιτισμένους αγρίους του Βουκουρεστίου» και η *Σφαίρα* για «βανδαλικούς διωγμούς».⁹⁴ Το 1906 ο *Ελληνισμός* διοργάνωσε πολυπληθές συλλαλητήριο κατά των Ρουμάνων. Ο Νεοκλής Καζάζης καταχειροκροτούμενος απέδειξε την ανυπαρξία Ρουμάνων στη Μακεδονία και ο Χρήστος Χρηστοβασίλης

⁸⁷ *Μη Χάνεσαι*, 31 Αυγ. 1883, σ. 3.

⁸⁸ *Παλιγγενεσία*, 5 Μαρτίου 1885.

⁸⁹ *Ακρόπολις*, 17 Ιαν. 1888.

⁹⁰ *Ακρόπολις*, 23 Απρ. 1890· 27 Ιουνίου και 30 Ιουλίου· 6 Αυγ. 1892· 11 Αυγ. 1900· *Σφαίρα*, 22 Αυγ. 1906.

⁹¹ Κουλούρη, *ό.π.*, 341.

⁹² Δ.Α. «Φιλολογική Ζωή», *Παναθήναια*, 11 (1905-1905), 187.

⁹³ *Ακρόπολις*, 17 Αυγ. 1905.

⁹⁴ *Ακρόπολις*, 10 Φεβρ. 1906.

διάβασε το ψήφισμα.⁹⁵ Το 1909, όταν εκδόθηκε το *Ετυμολογικόν λεξικόν της κουτσοβλαχικής γλώσσης*, ο συντάκτης του, ο Κωνσταντίνος Νικολαΐδης, αισθάνθηκε την ανάγκη να γράψει στον πρόλογο (σσ. ε'-ζ'), ότι, σε αντίθεση με προγενεστέρους του, αυτός

[...] εις ουδένα τοιούτον προσηλυτιστικόν σκοπόν αποβλέψας, αλλ' εις απλήν δήλωσιν του είδους και της σχέσεως της κουτσοβλαχικής γλώσσης προς την ρουμουνικήν, δεν edίστασα να παραθέσω και τας ταυτοφώνους αντιστοίχους ρουμανικάς λέξεις, όπερ είναι δυνατόν να σκανδαλίση τους ζωηροτέρους πατριώτας και να προκαλέση παρεξηγήσεις.

Ο χρόνος από τους Βαλκανικούς Πολέμους μέχρι τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου ήταν πολύ μικρός για να ξεχαστούν όλα αυτά. Αν η εθνική ολοκλήρωση της Ρουμανίας περιλάμβανε μόνο την Τρανσυλβανία και τη Μπουκοβίνα, τότε είναι πιθανόν ότι οι Έλληνες θα την έβλεπαν με συμπάθεια· ειδικά αν παρέμενε ανεκπλήρωτη ή, έστω, αν υλοποιούνταν μετά από επαναστάσεις και πολέμους, όπως η ελληνική ανεξαρτησία και η κρητική αποτυχία. Από τη στιγμή που η ολοκλήρωσή τους –έστω για λόγους διπλωματικούς μόνον-- έθιγε το χώρο της μελλοντικής ελληνικής επέκτασης καμία αντιμετώπιση του θέματος έξω από τη σφοδρή αντιπαράθεση δεν ήταν δυνατή. Θεωρητικώς οι Βλάχοι αποκόπηκαν από τους Δακορουμάνους και διπλωματικώς η Αθήνα από το Βουκουρέστι. Η Μεγάλη Ιδέα σταδιακά έχανε τις ελαστικές ιδιότητες που πριν επέτρεπαν την κριτική της. Η καλύτερα, για να επανέλθουμε στη Σκοπετέα,⁹⁶ στο ζήτημα της Μακεδονίας, οι δύο Μεγάλες Ιδέες, η αιώνια κι αναλλοίωτη των επικριτών της εξουσίας και η κατακριτέα, το δημιούργημα των πολιτικών, είχαν πλέον συγκλίνει. Ο πατριωτισμός αναφορικά με τη Μακεδονία ήταν μονόδρομος του οποίου η παραβίαση μπορούσε πλέον να «σκανδαλίση και να προκαλέση παρεξηγήσεις». Το αρνητικό του είδωλο – εν προκειμένω τα «ρουμανικά δίκαια»—ήταν ανύπαρκτο. Όταν το 1912 ο ρουμάνος πρεσβευτής στη Ρώμη λυπόταν, γιατί η Ελλάδα δεν συνόρευε με την πατρίδα του, ώστε να λάβει το μάθημα που της χρειαζόταν, ο Αντώνιος Ζυγομαλάς, με την εμπειρία του ως υπουργός του Δηλιγιάννη το 1885, απαντούσε ότι η ρουμανική μεγαλοστομία θα σταματούσε, αν η Πύλη άφηνε τρία μόνο ελληνικά πολεμικά πλοία να περάσουν το Βόσπορο.⁹⁷

Στις αρχές του 20ού αιώνα η Ρουμανία διεκδικούσε την πρώτη θέση στα Βαλκάνια «μετά δικαίας φιλαυτίας κηρύττουσα εαυτήν πρόσκοπον του πολιτισμού της Δύσεως εν τη Ανατολή, αξιούσα και να πρωταγωνιστήση».⁹⁸ Η αναγνώριση των πρωτείων ήταν αναγκαία από πλευράς Αθηνών, για να τεκμηριωθεί ο διμέτωπος αγώνας που έδινε ο Ελληνισμός εναντίον υπέρτερων δυνάμεων στη Μακεδονία, όσο και οδυνηρή. Το δράμα δεν είχε σχέση μόνο με τη Μακεδονία. Ήταν βαθύτερο. Οι Ρουμάνοι --μιγάδες ή παλίμψηστοι-- εξ' ορισμού δεν ήταν Σλάβοι και επομένως βρίσκονταν ψηλότερα στη βαλκανική πυραμίδα των εθνικών κρατών, που είχε αντικαταστήσει την προηγούμενη ορθόδοξη κοινοπολιτεία.⁹⁹ Υπό μια έννοια, θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν –φευγαλέα έγινε κι αυτό-- ως το ανάλογο της Ελλάδας, στη βόρεια Βαλκανική, ως αντίβαρο πολιτισμού· ειδικά αν λαμβανόταν υπόψη η συμμετοχή του μακεδονοβλαχικού και ελληνικού στοιχείου στη συγκρότηση της αστικής τάξης τους. Κι όχι μόνο αυτό. Η στρατιωτική ανασυγκρότηση, η δυναμική εξωτερική πολιτική, παρά τις ήττες, η οικονομική ευεξία, η τεράστια

⁹⁵ *Ακρόπολις*, 6 Φεβρ. 1906.

⁹⁶ Σκοπετέα, *ό.π.*, σ. 348.

⁹⁷ Αντώνιος Ζυγομαλάς, *Ελλάς και Ρουμανία*, Αθήνα, 1912, 18.

⁹⁸ Καζάζης, *Ελληνισμός*, 404.

⁹⁹ Για τη βαλκανική «πυραμίδα της βαρβαρότητας» ή «κλίμακα του πολιτισμού» βλ. Έλλη Σκοπετέα, *Η Δύση της Ανατολής. Εικόνες από το τέλος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*, Αθήνα 1992, 67.

κοινωνική μεταβολή, η πλουσιοπάροχη προπαγάνδα στην ευρωπαϊκή Τουρκία, ο ζηλευτός εκσυγχρονισμός της υποδομής κι η εξιδανικευμένη εικόνα της βασιλικής συμβολής σ' όλα αυτά έκανε τη Ρουμανία το «πρότυπο βασίλειο» στα μάτια των Ελλήνων, τουλάχιστον στη βαλκανική κλίμακα. Όσο ξεριζωνόταν η ελληνική γλώσσα, όσο πλήθαιναν οι ελληνικής καταγωγής «νεορουμάνοι», όσο μειωνόταν η φαναριώτικη συμβολή στην ιστορία του, τόσο περισσότερο η Ρουμανία γινόταν Δύση απόμακρη και μισητή, «εχθρά», όπως έγραψε ο Σουρρής. Όσο περισσότερες ήταν οι κατηγορίες για το θλιβερό παρελθόν των ηγεμονιών και το «θηλυπρεπές» φρόνημα του λαού τόσο μεγαλύτερο φάνταζε τελικά το επίτευγμα. των Ρουμάνων κι ήταν οδυνηρότερη η σύγκριση της Ελλάδος μ' αυτό. Το συμπέρασμα λοιπόν ήταν τόσο δραματικό όσο κι οι αντιφάσεις που έπρεπε να ξεπεράσει η Ελλάδα για να λύσει, όσο μπορούσε, το εθνικό της πρόβλημα. «Η Ρουμουνία κατέλαβε θέσιν υπερήφανον εν Ευρώπη ποδοπατούσα την Ελλάδα. Ποίον άλλον έθνος ηδύνατο να εξευτελίξη διηνεκώς, ή το Ελληνικόν, όπως διατηρήση ζωηράν την εντύπωσιν της ισχύος της και ανδρίξει το φρόνημα του λαού;».¹⁰⁰

Βασίλης Κ. Γούναρης
Τμήμα Βαλκανικών Σπουδών

Dacians, Vlachs, and 'Ru-mulattos'
The Romanian reinstatement and the Greek National Question

For Skopetea the Greek 'national question' were the meanderings of the Hellenic national consciousness, trapped between the shortcomings of state formation on the one hand and irredentism on the other. The definition of citizenship and of national identity, the westernisation of the future and hellenisation of the past were the basic components of this question, part of which involved the Greek-Balkan relations.

This paper aims to present how this 'national question' shaped the image of another new Balkan state, Romania, in the eyes of the Greeks. It argues that Romania, not alone of the other Balkan states, eventually became the negative image of Greece; a depressive reflection and, simultaneously, a standard too difficult to compare with. The specific interest of the Romanian case is that it was not a Slavic state, therefore not necessarily alien, and it was highly regarded for its key role in the Greek 1821 revolution and even more so for the financial progress of the Greek diaspora.

The sources used here are exclusively printed material, newspapers, history books, text-books, pamphlets etc. Indeed Romania was not unknown to the Greek public and from time to time it hit the headlines. The topics of this popular 'Romanoly' were roughly classified into three categories: the origins and the identity of the Romanians, the development of the Romanian state and its policy to achieve national unification. In reality all three topics reflected similar Greek concerns for their own progress but the way Romanians were responding to these challenges was unmatched.

¹⁰⁰ Ελλάδα, 14 Απρ. 1911.

After decades of shifting scorn and praise, familiarity and contempt, in the early twentieth century Greece had to admit that Romania topped the pyramid of Balkan civilisation and indeed had evolved into the model kingdom Greece had always wished itself to be. It was a tough and painful decision but indispensable in order to magnify the importance and the drama of two-front Macedonian struggle then in progress, against both Romanians and Bulgarians.

Basil C. Gounaris
Department of Balkan Studies
University of Western Macedonia (Greece)